

A BAKONYBÉLI APÁTSÁG ÁRPÁD-KORI OKLEVELEI.

Irta: ERDELYI LÁSZLÓ dr.¹⁾

Mutatvány „A pannonhalmi Szent Benedek-Rend története“ cz. vállalatnak sajtó alatt lévő s a bakonybéli apátságról szóló VIII. kötetéből.

Az oklevelek olyan kincstárához képest, a milyen a pannonhalmi főapátságé, a bakonybéli apátság ismert és meglevő oklevélménye nagy szegénységet mutat az Árpád-királyok korában, de még sem akkorát, mint a zalavári apátságé. Az utóbbinak épen csak egy oklevele maradt meg hiteles eredetiben az Árpád-korból (1261),²⁾ míg a pannonhalmi főmonostor levéltára csak a tatárjárásig közel másfélszáz hiteles eredeti oklevéllel járul hozzá a maga történetének földterítéséhez.³⁾ A bakonybéli apátság Árpád-kori történetét — főleg gazdasági és egyházi tekintetben — alig negyven darab oklevél szövegéből vagy kivonataiból kell megalkotnunk. Hogy ez a hézagos kép megbízható legyen, szükséges amaz okleveleket alapos vizsgálat alá vetnünk, annyival inkább, mert már tudjuk a zalavári oklevelek tanulmányozásából, hogy az oklevélbeli szegénység a XIII. századtól kezdve — a mikor divatba jött a tényleges birtokoknak és meglevő jogoknak, kiváltságoknak okleveles bizonyítása — nagy kísértésbe hozta a birtokosok erkölcsi fölfogását. Azon alapelvből kiindulva, hogy valamint az ő későbbi korokban, úgy már a szent királyok idejében is okvetetlenül adtak ki minden birtokról adomány- vagy legalább összeíró leveleket: az okleveles bizonyítás szükségessége belekergeti a birtokosokat abba a kísértetbe, hogy elveszetteknek hitt okleveleiket többé-kevésbé gyarló történelmi tudással

¹⁾ A bakonybéli apátság története két kötetének szorgalmas írója, Sörös Pongrácz, szintén foglalkozott az első két oklevél hitelességének kérdésével. De szíves figyelemmel azon érdeklődésre, a melyet a bakonybéli tatárjárás előtti oklevelekben kinálkozó becses kritikai anyagra vonatkozólag kifejeztem, ő maga tett ajánlatot, hogy tapasztalataimat, a melyeket a pannonhalmi gazdag és becses oklevélmény tanulmányozásával s a zalavári legrégebb oklevelek vizsgálatával alkalmam volt gyűjteni, rendtörténetünk bakonybéli I. kötetében lehetőleg értékesítem.

²⁾ V. ö. A pannonh. Sz.-B.-Rend tört. VII. 451—452. l.

³⁾ V. ö. A pannonh. Sz.-B.-Rend tört. I. 88—97, 190; 285, 538, 793. stb. I. II. 279—374. l.

rekonstruáltassák irástudó embereikkel, vagy az ilyenektől följánlott, „megtalált“ okiratokat készségesen elfogadják.

Szórványosan, mindössze egy-két esetben történhetett oklevélkoholás már előbb is; de nálunk az első nagy lökést oklevélszerzésre az a föltűnő újság adta meg, hogy a királyi örökségek visszafoglalása céljából Béla ifjabb király 1228-ban elkezdte sorra járni a vármegyéket s oklevelek fölmutatását kívánta mindazon birtokosoktól, a kiknek valamely tényleg birt jóságát vagy jövedelmét a király népei és tisztjei királyi örökségnek vallották. Ez a hallatlan eljárás, a mely aztán a rendes bírászkodásban uralkodóvá lett, volt egyik oka annak a nagy kererűségnek, a mely a tatárjárás nagy veszedelmében is daczosan tüntetett a király ellen.¹⁾

Az oklevélpótlásnak és koholásnak másik nagy oka s alkalma volt az a sok tüzeset, a mely különösen az Árpád-kor végén s a következő század elején dúló ököljog következtében a templomokat, monostorokat, a régi famennyezetes épületeket elhamvasztotta. Tüzure hivatkozott a pécsváradi apátság, midőn gyanús és hamis okleveleit hitelesítette; s okvetlenül tűzvésznek vagy más ily katasztrófának kellett elpusztítania a zalavári apátság Árpád-kori okleveleit is. A pannonthalmi konvent és a király embere két vármegye népeinek bizonyosságából tudták, hogy IV. László király idejében a bakonybéli monostor leégett s akkor némely oklevelei is elpusztultak; a tűz nyomai meglátszottak a falon.²⁾

További okokat s alkalmakat szolgáltattak a hamis oklevelek szerzésére egyes nagyobb jelentőségű perek vagy némely nagyon óhajtott, divatos kiváltságok. Ilyen korjellemező s a régibb keltezésű oklevelekre nézve veszedelmes kiváltságok: a dézsmák, a melyeket már a XII. század elejétől fogva békés foglalással, e század végétől pedig erőszakszakosan is igyekeznek a monostorok és káptalanok megszerezni; ugyan csak a XII. század elejétől fogva lettek kívánatossá apátok számára a püspöki jelvények; a XIII. században, II. András idejében jutottak jelentőségre a sójövodelmek, kivált a bisztrai kiváltság; továbbá a királyi adószedők és kisebb birák, megyei ispánok hatósága alól való mentesség; egyházi jogi téren meg a püspöki joghatóság alól igyekeztek menekülni az esztergomi érseki vagy, ha lehet, a pápai közvetlen joghatóság alá. Mindezt igazán csak a pannonthalmi apátságnak sikerült biztosíttatnia, mert megdönthetlen hitelű és szent tekintélyű oklevélre támaszkodott már ama törekvések kezdetétől fogva; sőt azt mondhat-

¹⁾ Rogerius Carm. mis. 5. Endlicher 259. l. A pannonth. Sz.-B.-Rend tört. I. 94. l.

²⁾ 1348. ápr. 5.

jük, hogy tulajdonképen a pannonhalmi apátságnak elismert kimagasló állása csábitotta utánzásra a többi.

A teljesen megbízható bakonybéli oklevelek sorozata 1232 táján kezdődik. Tüzetes diplomatikai vizsgálat alapján ki merjük mondani, hogy az 1232—1292 közt keltezett eredeti és átírt oklevelek külső alakjuk, írásjellegük, pecsételésük, valamint belső alakjuk és tárgyi tartalmuk szerint gyanútalanok, teljes hitelt érdemlők, kivéve talán kettőt: azt, a melyben IV. Béla 1246 november 12-én *átírja Szent István bakonybéli levelét* (I. Károly 1330. évi átiratában); továbbá IV. Bélának 1264 november 1-én kelt levelét, a melyben Szent István levelére hivatkozva figyelmezteti a veszprémi, győri, vasi és zalai ispánokat, hogy *a béli monostor ki van véve a megyeispánok joghatósága alól*, népei fölött tehát ne ítélkezzenek (Nagy Lajos 1374. évi átiratában). E két átíratnak hitele leginkább Szent István levele és az előbbinek megerősítő záradéka miatt kelthet gyanút.¹⁾ Sajnos, külső jellegük szerint nem vehetjük őket vizsgálat alá; szövegük pedig vagy nem fontos, vagy nem nyújt kriteriumokat.

Mínthogy ama hiteles oklevelek száma nem sok s belőlük megtudhatjuk, hogy ezek mely régi birtokokat és jövedelmeket igazolnak s melyeket tüntetnek föl új adományokul: a kritikai alapanyag szabatos elkülönítése céljából röviden bemutatjuk itt az 1232 után keltezett összes Árpád-kori bakonybéli leveleket. Ezek a következők:

1232. II. András a bakonyi Manch hegynél a béli apátság *Szent Kereszt*-kápelnájának köröskörül két nyíllövésnyi földet adott. (Ered.) — 1240. Donát bakonyi ispán Béla király parancsára kiméri az András királytól adott földet az apátság régi földje mellett. (Ered.)

1233—1234. Gergely győri püspök *Árpáson egy malmot* a béli apátságnak, egyet a győri káptalannak ítél. (Ered.)

1234. Határigazítás *Sceez* (helyesebben *Kajár*) déli részén a győri várjobbágyok és apátság pörében. (Ered. *Kajár* neve egy helyen, épen a határleírás kezdetén megmaradt, de két más helyén kivakarták és helyére írták *Sceez* nevét. Hivatkozik Szent László levelére s *Kajárnak* itt levő határleírására.) — 1239. k. Királyi bírák Szent László levele alapján visszaitélik az apátságnak *Scezu* 10 eke földjét. (Ered.) — 1240. ápr. 2. IV. Béla az apátság jogos, régi birtokának ítéli *Quoyart* a *Péczenbellek* ellenében. (Ered. E szerint az apátság Szent István levelét is bemutatta.) — 1269. okt. 26. IV. Béla a győri püspököt eltiltja a béli apátság *kajári* (de *Koyar*) tizedeinek lefoglalásától, a melyek már elévülés címén megilletik az apátságot. (Ered.) — 1286. k. *Kajári Dénes* és *Balázi pöre* a béli apáttal. (Ered.)

¹⁾ Karácsonyi: Sz. Istv. okl. Akad. 1891. 143. l.

1239—1240. A veszprémi püspök főleg az esztergomi érseknek *Akol* (Ocol) joghatósági hovatartozása ügyében mondott ítélete ellen. Az apátság ügyvivője szerint Akolt Szent István oklevele minden püspök joghatósága alól kivette. (Ered.) — 1254 jul. 4. Az akoli szolganepek kötelességei. Ez a levél IV. Bélának 1259. jun. 17. átiratában maradt meg. (Ered.)

1245. Dénes nádor a *pápai* és *ozorsukai* udvarnokok szabadjainak megnyugvásával az apátság *két malmához* 25 hold földet ítél meg az apátságnak. (Ered.) — 1255-ben hasonlóan ítél Balog (Synister) Miklós tárnokmester. (Ered.)

1246. Domonkos al-országbíró az *endrédi* udvarnokokat, kik jobbágyoknak mondták magukat, továbbra is udvarnokoknak nyilvánítja. (Ered. A béli apát e szerint bemutatta Szent László levelét IV. Bélának, mikor a (tihanyi?) „szigeten“ volt s az oklevelet a demesi prépost, királynéi kancellár megvizsgálta.) — 1256. IV. Béla Endrédet a béli apátság birtokában megerősíti és leírja. (Ered.)

1249. *Scelch* (Szücs) területéből 2 eke földet, vagyis 340 holdat kihalásnak az apátság részére a régi közös birtokból „Vak“ Béla oklevele alapján. (Ered.)

1257. jul. 3. A zirczi apát békesség okaért és $1\frac{1}{6}$ márkáért átengedett a béli apátnak *Keykuffevn* 26 hold földet. (Ered.)

1258. A béli apát konventje és jobbágyaik meghallgatásaival noszlopi (de *Nuslup*) négy szolgálóháznépet nemes jobbágyokká tesz. (1342. a béli apát és konv. átiratában.)

1258. máj. 27. A pannonhalmi konvent bizonyítja, hogy *Tarjában* a győri várnép 30 hold trágyás és 70 hold nyers földet engedett át földosztáskor a béli apátságnak, míg a halászat, rét és legelő továbbra is közös maradt. (Ered.)

1270. márcz. 30. IV. Béla kiírja Szent László leveléből *Kethelaka* határait. (A pannonh. konv. 1322. évi átirata Zsigmond 1410. évi átiratában.)

1283.? aug. 19. Lodomér esztergomi érsek Henrik bán fia Jánost fölhívja a béli apátság *varosnuli vámjának* visszaadására. (A pannonh. konv. 1353. évi átiratában.)

1286. jul. 1. IV. László, miután a béli apát bemutatta neki Szent István, Szent László és IV. Béla leveleit, a *komáromi vám két részét* az apátságnak visszaadja s fölhívja az esztergom érseket, hogy egyházi büntetésekkel sújtsa e vámjog háborgatóit. (Ered.)

A fenn elsorolt adatok szerint 18 eredeti és 4 átiratban ránk maradt oklevél a béli apátságnak következő *régi birtokai*-ról tanúskodik: az árpási és pápai malmokról; a komáromi és városnyuli vámok-

ról; Akol, Endréd, Kajár, Kékkőfő, Kethelaka, Noszlop, Szücs és Tarján falvakban birt földjeiről és népeiről. Akolban összeütkezésbe került az apát a veszprémi püspökkel a joghatóság, Kajáron pedig a győri püspökkel a régtől fogva szedeti tizedek miatt.

Új birtokot kap a béli apátság három helyen:

1251. A Pók-nembeli Kornél győri ispán fia, Detha, a kinek bátyja Gönczöl 1220—1242. közt spalatói érsek volt, valamelyik birtokán (Móriczhidán?) egy torlót adott a béli monostornak húsz hold földdel és egy harangozót a monostor. Szent Gellért nevű kápolnájának. (Éred.) A Pók-nemzetség egyik ősi birtoka Móriczhida volt¹, a hol később a béli apátság is birtokosként lép föl. (1409—1542.)

1280. kör. Péter veszprémi püspök odaadja *Tuur-on* levő családi örökségét (XIV. századi másolat);

1292. jan. 22. III. András *Thoyon-t* (Tagyon) adományozza tíz udvarnokkal. (Éred.)

Nincs okunk kétkedni a béli konventnek 1276-ban kelt, de csak későbbi másolatban ismert első hiteleshelyi jelentésében; valamint Lodomér esztergomi érseknek (1279—1298) azon keltezetlen levelében sem a melylyel a béli apátság népeinek panaszára kiközösítés terhe mellett megparancsolja, hogy az apát mutassa be neki hiteles pecsét alatt Szent István és Szent László okleveleit. (A pannonh. konv. 1353. évi átírat.)

A hiteles Árpád-kori oklevelek száma tehát 1232—1292 közt összesen 27 (20 eredeti, 5 átírat, 2 másolat). Mindezek közt Szent István bakonybéli levelére hivatkozik az 1239—1240. évi iurisdictionalis és kajári perirat, az 1264. évi birói mentességről szóló levél, valamint Lodomér érsek idézőlevele; egyenesen átírja Béla 1246-ban; Szent László levelére pedig 1234., 1239., 1246., 1270-ben és Lodomér idézőlevelében történik hivatkozás Sceez (Scezu, Szüz, helyesebben Kajár), az endrédi udvarnokok, Kethelaka és az új terheiket sokalló apátsági népek panasza miatt.

A legelső időktől 1230-ig tíz darab oklevelét ismerjük a bakonybéli apátságnak s ezekből hét darab eredetinek látszó alakban, börtáryán, a pecsételés jeleivel, hasítékjaival vagy legalább a szándék kifejezésével maradt reánk a bakonybéli, illetőleg a pannonhalmi levéltárban. Vegyük ezeket s a szalacsi sójövedelemről szóló, 1232. évi eredeti levelet gondos vizsgálat alá.

Előrebocsájthatunk egy késői hirt Szent István nejének *Gizela*

¹) V. ö. A pannonh. Sz.-B.-Rend tört. I. 212, 233, 605, 615, 672. l. — Karácsonyi: Magyar nemzetségek II. 440, 444, 445. l.

(Kesla) királynénak adományairól, a melyeket talán az ugyanazon királynétól kapott evangéliumos könyv tiszta lapjaira jegyeztek fel először. Ez az evangéliumos könyv 1508-ban még megvolt; s innen másolhatták le ama jegyzeteket a XVI. században azon registumba, a melyre tárgyalásunkban többször fogunk hivatkozni. Ezen jegyzék szerint „Kesla királyné . . . István király kedvezésével adtam (!) Szent Móricznak a Havasokon túli részeken *Lapath* falut és *Obon* falut és a *Mátrában* adtam *nyolcz szőlőt* ugyanannyi szőlőművessel; Szent Móricznak adtam *Balamadhot* (Zalamad?) is halászatokkal, elegendő földdel és kaszálóval. Úgyszintén adott (!) *egy malmot Wesprem sziklája alatt* . . . mindezekből Szent Móricz monostora . . . épen semmit sem bír . . .“ Ezen adományokról egyetlen oklevél sem szól; de mindjárt az első oklevelekben szó van a „királyasszony vásárjá“ -ról, a későbbi Bähről (Frauen-Markt), a mely Hontban közel esik a Máttra vidékéhez.

Gizela adományai után térjünk át *Szent István* bakonybéli alapítólevelére, a mely keletzése szzrint 1037. szept.—decz. készült, a szent király uralkodásának utolsó évében. Eredetije nincs; de megvan I. Károly 1330. márczius 11-én kelt levele, a melyben átirta IV. Bélának Szent István privilegiumát magában foglaló okiratát. Károly meglevő eredeti oklevelének valódiságáról semmi kétség sem lehet. Minden külső és belső kriterium igazolja.¹⁾

Lássuk magának a Szent István-féle levélnek szövegét a vele rokon szövegekkel:

*In nomine Domini Dei summi.
Stephanus, superna providente clemencia Vngarorum rex.*

Universorum Christi fidelium sane intendat discrecio, quod dum in terra Vngarie christiane religionis per Dei gratiam nova pullularet professio, multi catholici et religiosi viri ex vicinis provinciis Sancti Spiritus dono illuminati ceperunt ad me confluere, quorum consilio et monicione in diversis

*In nomine Domini Dei summi.
Stephanus superna providente clementia Ungarorum rex. (Pannonh. alap. lev. 1001.)²⁾*

Tempore illo, quo . . . religio Deitatis in Pannonia rudis adhuc pullulabat . . . multi ex terris aliis canonici et monachi ad ipsum . . . confluebant . . . Sancti Spiritus instinctu tactus. (Vita S. Zoerardi 1070.)³⁾

1) Hitelesítő formuláját v. ö. Anjou-kori Okmt. II. 496. l. 1330 febr. 18.

2) A pannonh. Sz.-B.-Rend tört. I. 589 l.

3) Endlicher: Mon. Arp. 134. l.

locis, ad Dei servitium aptis, ecclesias et monasterie incepti construere, in quibus *e seculo fugientes regulariter possent conversari* et Deo omnipotenti famulari.

Igitur inter cetera *in illo loco, qui Bel dicitur, in silva Bocon, quia divino cultui videbatur mancipari* valde idoneus, sub titulo Beati Mauricii, Christi martiris, *monasterium incepti construere, quod et per Dei adiutorium consummavi, regis quoque munificentiis, sicut potui, dotavi; in quo Gerardus monachus, de Venecia veniens, primus cepit conversari.*

Et sicut habui potestatem, ut ubicumque vel in quocumque vellem loco, ecclesias aut monasteria construerem: ita nichilominus a Romano sedis supremo pontifice habui auctoritatem, ut quibus vellem, ecclesiis seu monasteriis libertates et dignitates conferrem. Quamobrem in futurum precavens, ne idem monasterium multorum temporum successione aliquomodo gravaretur, ab omnium episcoporum potestate et iurisdicione illud liberum esse statui.

Que autem in dotem ipsius contuli, propriis volui vocabulis exprimere, videlicet: tributa de foro Regine et de foro Zyl et de portu Arpas in Raba, de portu et de foro in Camarin; piscinas duas in Draua cum piscatoribus, quarum una Zualyn et altera

Liceat vobis... e seculo fugientes ad conversionem recipere. (Pápai bulla 1230.)

Locis, divino cultui mancipatis... monasterio Sancti Martini, in monte supra Pannoniam sito, ab genitore nostro incepto, quod nos per Dei subsidium... ad finem perduximus... (*Pannonh. al. lev.*) — Monasterium, quod Bel nuncupatur, incipiens, omnibus bonis ditavit; ubi monachus Gerardus, de Venetia veniens, vitam contemplativam agere cepit. (*Hartvic.*)¹⁾

Licuit mihi, quo volui loco, episcopatus et abbatias statuere; an non licuit cuipiam loco, quod volui, ut faceram? (*Pannonh. alap. lev.*)

In quibus hec propriis duximus exprimenda vocabulis. (*Pápai bulla 1230.*)

1) M. Florianus: Fontes I. 23. és 52. 1.

Toplouca, que separantur rivulo, nomine Burzy; *in portu Modosa dedi liberam piscacionem, que vulgo tana dicitur*; preterea statui, ut in Zelyp detur septimus piscis *usonum* et de piscina Nandur in Tyzya detur similiter septimus piscis sive septimus annus ad piscandum. De fructibus vero arborum, que ibi sunt, detur septima pars. Piscina autem Tener Ere dedi totaliter. Has omnes piscinas cum piscatoribus suis dedi Beato Mauricio.

Villarum autem vel prediorum nomina sunt hec, que Sancto Mauricio contuli: Cuppan, Pannauad, Arpas, Mogos, Quiar, Nuul, Ocol, *Poloznuik*. In hiis villulis sive prediis cuiuscumque conditionis homines sunt ad me pertinentes, Sancto Mauricio dedi, qui secundum ordinem conditionis sue ita plene serviant abbati Sancti Mauricii, sicut solebant servire regie maiestati. Do etiam licenciam famulis eiusdem monasterii in silva Bocon ligna incidere ad omnia opera monasterii et prediorum eius. Porci quoque abbatis in eadem libere pascantur. Sunt preterea quatuor lapides viciniore ad monasterium, qui vulgariter hiis vocabulis nuncupantur: Hygeskw, Kertuskw, Feerkw, Oduoskw. In hiis a quocumque homine fuerint fere inter-

Item dedit sanctus rex (Stephanus) portum Modochea, qui thona vocatur, cum descensu ad piscacionem usonum. (*Veszprémvölgyi okl. 1109.*)¹⁾

Et in villa Polosinic habet abbatissa unum vinitorem cum vinea sua. — Item sanctus rex Stephanus dedit villam Poloznik cum mansionibus, sed terra est communis. (*Veszprémvölgyi okl. 1109.*)

²⁾ Horváth Árpád: Diplomatikai irástan 112. l. Az itt közölt orsz. levéltár szöveg valamivel rokonabb, miut a jobb múzeumi példány szövege. Fejérpataký: Kálmán kir. oklevelei. Akad. Érték. II. oszt. XV. köt. 229. l.

fecte, dimidiam partem illarum ministri abbatis accipiant cum cutibus earumdem.

Adhuc autem subiungens statuo: sit ipsum monasterium ab omni inquietudine semotum, abbasque eius a monachis illius loci partis sanioris libere eligatur, electus vero a quo voluerit consecratur episcopo.

Infula quoque, anulo, baculo pastoralis decoratus, nullius episcopi subiaceat potestati, nisi Strigoniensis archiepiscopi tantummodo provinciali adsistat synodo, ut ibi salutaria monita audiendo, se suosque subiectos valeat salubriter instruere. Sitque illius loci monachis et clericis licitum sacros ordines accipere, a quo voluerint episcopo, dummoda catholicus sit. Populus quoque, eidem loco subiectus, et omnes supervenientes hospites, qui ad eiusdem monasterii capellas, terras, predia seu quascumque possessiones habitandi gracia accesserint, in cuiuscumque episcopi dyocesi fuerint, decimas suas de vino, de segetibus sive aliis nascenciis ac de pecudibus vel animalibus nulli episcopo dent, nisi proprio monasterio suoque abbati. Liceatque eciam eidem abbati in prediis et possessionibus monasterii sui oratoria et capellas construere, consecraciones vero earum, a quo voluerint, episcopo petere; et ille episcopus, ut divine benedictionis partem habeat, petenti satisfaciat, alioquin ulcionem divine indignacionis incurrat.

Adhuc autem subiungens dico: sit id ipsum monasterium ab omni inquietudine semotum, habeantque monachi post transitum sui cuiusque abbatis alium abbatem securiter eligendi et a quocumque velint episcopo consecrandi eum... (*Pannonh. alap. lev.*) quem fratres... vel... pars... sanioris consilii... providerint eligendum... Ad hec mitram, virgam pastorem, usum anuli vobis vestrisque successoribus concessimus. (*Pápai bulla 1230.*)

Sitque illis licitum ordines accipere quovis loco et a quocumque episcopo. (*Pannonh. alap. lev.*) Ordinationes clericorum... a diocesano suscipiatis episcopo, si quidem catholicus fuerit... Sane omnium prediorum vestrorum et hospitum, infra metas vestras constitutorum, de omnimoda cultura sive de vestrorum animalium nutrimentis nullus episcopus decimas exigere vel extorquere persumat. (*Pápai bulla 1230.*)

Precipio itaque firmiter statuendo sub testificacione Salvatoris Domini nostri Jesu Christi, ut nullus archiepiscopus, episcopus, dux, marchio, comes, vicecomes, prefectus, nec aliquis potens homo sive magnus sive parvus de prefato monasterio et eius iure infrascripto se aliquo modo intromittat in tributis, in redditibus, in prediis, in mancipiis, in terris, in vineis, in decimationibus tam populi sui et hospitem suorum, quam prediorum in piscacionibus, in rippis, in placitis et in universis bonis, sibi collatis sive conferendis; sed ita libere possideat, sicut episcopi sua possident iura.

Si quis autem christiane religionis de huius monasterii libertate et nostra constitutione aliquid subtrahere vel minuere temptaverit, circumvallet *anathema perpetuale* et componat XX-ti marcas purissimi auri, medium camere regie, mediumque abbati et rectoribus sepe dicti monasterii.

Cunctis autem servantibus illius iura sit pax a Deo Patre et Jesu Christo, filio eius. Amen.

Anno dominique incarnationis Mo XXX° 1037 végén VII°, indicione V. epacta I. concurrente V-a, existentibus Vngarie primatibus Dominico archiepiscopo, Mo-

Consecraciones altarium seu basilicarum... a diocesano suscipiatis episcopo, si quidem... vobis voluerit sine pravitate aliqua exhibere; alioquin ad quem malueritis, catholicum adeatis episcopum. (*Pápai bulla. 1230.*) Precipimus itaque sub testificacioni Salvatoris Domini nostri Jesu Christi, ut nullus archiepiscopus, episcopus, dux, marchio, comes, vicecomes seu aliquis homo magnus sive parvus de iamfato monasterio aliquomodo se intromittere in mancipiis, terris, vineis, decimationibus, piscacionibus, rippis, placitis sine concessione abbatis eiusdem monasterii audeat. (*Pannonh. alap. lev.*)

Possessionibus... ditavit et... decimationibus simile fecit episcopiis. [*Harlwic.*]¹⁾

Quod qui fecerit, componat centum libras auri optimi, medium camerae nostre ac medium prefato monasterio suisque rectoribus, maledictionisque perpetuae vinculo eternaliter feriat. [*Pannonh. alap. lev.*]

Cunctis autem eidem loco sua iura servantibus sit pax Domini nostri Jesu Christi... Amen. Amen. [*Pápai bulla. 1230.*] Anno dominice incarnationis Ml. I. indicione XV... Astantibus ducibus videlicet 1001 végén Poznano, Cunctio, Orzio, domno quoque Dominico archiepiscopo. [*Pan-*

¹⁾ M. Florianus, l. 41., 44. l.

desto episcopo, Vrzio, Chuncio, Thomoyno comitibus.

Signum domini Stephani, incliti regis. (Monogramma.) Dominicus archiepiscopus vicecancellarius pater est.

nonh. alap. lev.] Modestus episcopus. [Pray codex.]¹

Signum domni Stefani, incliti regis. (Monogramma.) Dominicus archiepiscopus vicecancerarius fecit. [Pannonh. alap. lev.]

Ezen oklevélnek *külső kritériumairól*, hártájáról, pecsétjéről, írásáról nem beszélhetünk; mert eredetijét már Károly Róbert királynak sem mutatták meg, hanem csak 1246. évi átiratát. Ezen Béla-féle átirás eredetijét 1343-ban még látta a nádor;²⁾ de ma már ennek külsejéről sem szólhatunk, mert régen elveszett.

A *belső ismertetőjelek* közt leginkább formaszzerű részek a bevezetés és befejezés. Erős működésben levő kancelláriánál természetes az a fejlődés, hogy a rokontárgyú oklevelekben mindegyre hasonlóbbá lesznek a kifejezések, sőt egész mondatok, legkivált az általánosabb természetű köszöntésben (invocatio), címzésben (inscriptio), az alapelvekben (arenga) és a kijelentő formulában (promulgatio); végül pedig a megerősítő záradékban, a fenyegető büntetésekben, a hitelesítés és a keltezés módjában (corroboratio, poena temporalis et spiritualis, sigillatio et subscriptiones, datum). A közbeeső főszöveg (contextus: narratio, dispositio) a tárgy különböző természete legjobban eltér az egyes oklevelekben.

Ha a bakonybéli alapítólevelet összevetjük a pannonhalmival, a melyben az oklevél-stilizálás alaptervezete s a szokásos formulák egymásutánja az egykorú német császárok okleveleinek mintájára egész rendesen érvényesül: azt lehetne következtetnünk, hogy 1001 és 1037 között Szent István kancelláriájának eljárásában — ha a bakonybéli levél valódi — nem fejlődés, hanem hanyatlás állott be. A köszöntés és címzés még pontosan egyezik a pannonhalmiéval; de alapelve nincs, s a pannonhalmi arenga néhány szava a narration belül bukkan föl (loco, qui divino cultui videbatur mancipari); viszont a pannonhalmi narratióban előforduló személyneveket, a szent király 997. évi fogadalmának tanúit, az épen negyven évvel későbbi keltezésű bakonybéli levél átteszi a végső formulákhoz, a megfordított sorrendben következő datum és signum közé, s ezt az oklevelet is épen azzal az aggastyán érsekkel iratja meg, a ki már negyven évvel előbb is érsek volt, tehát már körülbelül kilenczven éves lett volna az oklevél kiállításakor.

¹⁾ Pannonh. Rendtört. I. 102. l. ut.

²⁾ Oklt. 54. sz.

Legkülönösebb azonban a bakonybéli oklevélnek az a sajátja, hogy az egymástól különböző királyi és pápai oklevél-formulákat összekeveri, úgyhogy alig lehet őket szétszedni; mert ugyanazon mondatban összeolvad mind a kettő. Ilyenek az apátválasztás és a papszentelés szabadságát biztosító mondatok. Egyebütt ismételten rá lehet ismerni a pápai levelek elrontott formuláira, pl. a birtokok felsorolása előtt, a dézsmák és a kápolna-szentelés szabadságának biztosításánál, végül pedig a királyi oklevelekben hiányzó áldás formulájában.

Sőt nemesak oklevelekkel, hanem későbbi codexekkel is meglepő rokonságot mutat néhány mondata, különösen ott, a hol Szent Gellért béli tartózkodásáról szól, s a hol összevegyíti a pannonhalmi levél formuláját Szent István nagy és Hartvik-féle legendájának szavaival.

Lássuk most a bakonybéli alapítólevél érdemleges, tárgyi részét; hogy minő jövedelmeket, birtokokat és kiváltságos jogokat adott Szent Móricz monostorának. Ezt a további okleveles adatokkal párhuzamban, áttekinthetően a tulsó oldalon levő táblázatban állítjuk össze.

Ezen táblázatból világosan kitűnik, hogy a legkorábbi keltezésű két oklevél leszámításával alig van igazoló adat az Árpád-korból: 1230 előtt épen csak két oklevél a Kajár déli részén peres Szüz(kut) birtokról, s ezek közül is az egyik oklevél — mint alább látni fogjuk — meglehetősen gyöngye lábön áll.

A Szent László-féle összeírás három eltérő írású, új meg újabb följegyzésben sorolja el a Szent István leveléből kiirt nyolcz falunevet (Magast kétszer), második részében a vám- és hadjövendelmeket, harmadik részében a jogi kiváltságokat. Az árpási révvámot nem említi, s mikor ez 1322-ben szóba kerül, mások kezén van. A komáromi vámjövendelménél csupán a révvámról szól, s nem nevezi meg a vásárvámot. A zelipi vizák jövendelménél eltérés van: Szent István levele a hetedrész, Szent Lászlóé csak a tizediket említi.

A bakonyi ispánsággal szemben élvezi az apátság a szabad faizást, sortéslegeltetést és négy hegyorom közt a vadászati jövendelem felét. E szerint Szent István gondja már oly haszonélvezetekre is kiterjedt, a melyek kezdetleges társadalmi viszonyok közt nem nagy értékűek.

A szabad apátválasztás eredeti, szabályszerű joga a benzés monostoroknak. De az infula vagy mitra, a gyűrű és pásztorbot adományozása határozottan korszerűtlen. Egy nagybecsű szaktanulmány eredményei szerint bátran ki lehet mondani, hogy Rómán kívül 1050 előtt a nyugati egyházban nem lehet hitelesen szó főpapi mitráról; az infula neve pedig ily értelemben csak a XII. század kerül elő legkorábban, mert régebben egyszerűen főpapi vagy papi hivatalt, ruházatot vagy

1037.	1086.	XII. és XIII. század.	Későbbi adatok
Bél, monostor	Bél, menostor	1230	capella S. Marie sup. rupem S. Gerardi 1251: cap.: S. Gerardi cap. S. M. Magd.
tributum de foro Regine	<i>trib. de mercato Régine</i>		Báth vámja 1358, 66, 81, 83, 1400, 19, 23—25, 35, 36, 60 elv. 1322. XVI.* nembirja a monost. 1322. hidvám 35, 52, 1409.
trib. de foro Zyl „ „ port. Ar- pas	<i>trib. de merc. Zilu</i>		XVI. n. b.
trib. de port. et for. Camarin	„ „ <i>portu Wag</i>	1286. Camarun ^{2/3} vám	1306. 43, 49, 66—68, 73, 74, 93, 1414, 90? elv. XVI. 1/3.
Zualin drávai hal	<i>Zualindrávai hal</i>		XVI. n. b.
Toplouca „ „	<i>Toplouiza „ „</i>		XVI. n. b.
Modosa halász „tanyája“	<i>Modosa halász „tanyája“</i>		XVI. n. b.
Zelyp vizáinak 1/7 e	<i>Zlip vizáinak 1/10 e</i>		XVI. 1/7 n. b.
Nandur tiszai hal. gyüm. 1/7	<i>Nandur hal. és gyüm. 1/7</i>		XVI. n. b.
Tener-ere hal. Cuppan falu	<i>Tener-ere hal. Cupan (1)</i>	1230: cap. Omnium Sanctorum in Cuppan	XVI. n. b. 1345, 1410, 38, 49, 88, 97, 1542. 1424, 28, 30, 36, 37, 58, 64, 79. 1412 telep. 28, 36, 37 termés, 64, 79. Árpád XVI. n. b. 1393, 1408 33 Apátfölde, 47. Apáti. XVI. n. b.
Pánnaud falu Árpás „	Panauuadi (3) Árpásfolyónál (4)	1233—4. egy malom	
Mogos „	Mogos (14) Mogos	1171. Scis. 1206, 34, 39, 40, 69, 86?	1356, 86, 1400, 10, 17, 21, 25, 29, 34, 36, 38, 48, 75, 1517, 18, 21, 42.
Quiar „	Quiar (2)	Bela restituit (XVI). 1289? Warosnul vámjá 1239? Ocol iurisdic- 54, 59.	1315 bortized, 41, 52, 67, 68, 77. XVI. Steph. omnino dedit.
Nuul „	Nulu (17)		
Ocol „	Ocol (11?)		1384, 1422, 40, 71, 88. 1359, 60. XVI. 2 curia; tizedek a veszpr. kápt. birt.-ban.
Poloznuk „	Ploznic (23)		
Bakonyban fa- izás	faizás		
Bakonyban ser- téslegelt.	sertéslegeltetés		
négy kő közt a vadak 1/2 e		1230. szab. apátvál.	1439. per a négy kő közt ejtett vadak miatt a németekkel.
szabad apátvál. bármely püsp. fölszentelheti	apátot bármely püsp. fölsz.	1230. mitra, gyűrű, virga pastoralis	
infula, gyűrű, baculus past. csak az eszterg. érs. zsinatra	rendeket bár- mely püspöktől	1230. episc. ad sinod. non voc.	
rendeket bár- mely püspöktől	bármely püspöktől	1230. crism. consec. a diocesano episcopo	dézszmák Kajáron, Nyulon (kilencedz Kajáron 1448.)
birt., vendégeik minden tizede	(tized. né bánt- sák)	1230. birtokaik, ven- dégeik mindentizede	
kápolnákat sza- bad építtetni			
kápolnákat sza- bad fölszentel- tetni			

* Ezentúl röviden csak így jelez-
zük az Oklevélt. 290. sz. a. között
XVI. századi jegyzéket.

ruhadarabot: palástot, kazulát jelentett.¹⁾ A mitra használatára az első megbízható adat 1049-ben kerül elő: IX. Leó pápa mint rendkívüli jelvényt adományozza a trieri érseknek, a kinek ő maga, mint touli püspök, korábban suffraganeusa volt; mintegy hálából és tiszteletből adta a „mitra romana“-t a trieri primatus kifejezésére azzal az értelmezéssel, hogy az érsek és utódai római módra viseljék egyházi ténykedéseik alkalmával, s mindig emlékezzenek arra, hogy az apostoli szék tanítványai. Két évvel utóbb megkapta e „római jelvényt“ Besançon érseke, aztán a mainzi, hamburgi érsek. A püspökök csak a XII. század második felében viselik a mitrát általánosan. Az apátok közül legelőször a canterbury-i kapta meg (1063); Cluny szent apátja, Hugo csak 1088-ban, Monte Casino apátja, Oderisius, 1097-ben, a fuldai apát, a németországiak elseje, csak 1151-ben, a magyar apátok első tekintélye, a pannonhalmi csak 1175-ben részesült ezen kitüntetésben, legalább negyvenéves usus és elévülés alapján.²⁾ A bakonybéli apátság ezt a kiváltságot jóval később, 1230-ban adományoztatta magának a IX. Gergely neve alatt ismeretes levélben, a melynek csupán egyszerű, XIII. századi írású másolata van meg.

A Szent István-féle bakonybéli levélben tovább oly kiváltságok vannak felsorolva, a melyeknek célja, hogy a béli apátságot a megyés püspök, a veszprémi püspök egyházi joghatósága által kivettnek, exemptusnak tüntessék föl; ilyen kiváltságok: hogy az apát bármely püspökkel fölszenteltetheti magát, hogy csak az esztergomi érsek tartományi zsinatján köteles megjelenni, hogy szerzetesei az egyházi rendeket bármely püspöktől fölvehetik, hogy a monostor egész területén jószágainak és vendégeinek minden tizede a püspök helyett az apátságot illesse, és végül, hogy az apátság a maga birtokain szabadon építtethet és szenteltethet kápolnákat.

A királyi alapítású, régibb s előkelőbb apátságok mind arra törekedtek, hogy megyés püspökeik joghatóságától függetlenítsék nemcsak monostorukat, a melyre leghamarább biztosította a kánoni törvény az exemptiot, hanem a falvaikban épült kápolnáikat és hiveiket is, azon jogi fölfogás alapján, a mely szerint e kápolnák csak czellái a monostor templomának, ennek a kiváltságai tehát kiterjednek részeire, a kápolnákra is. Mintaképpül szolgált az elismert tekintélyű oklevelekkel kiváltságot pannonhalmi apátság.³⁾

1) Braun Jos. S. J.: Die pontificalen Gewänder des Abendlandes nach ihrer geschichtlichen Entwicklung. Ergänzungshefte zu den «Stimmen aus Maria-Laach.» 73. füzet. Freiburg im Breisgau. 1898. 23. l.

2) U. o. 25, 26, 29—31. l. — Pannonhalmi Rendtörténet, I. 62, 63, 607. l.

3) Pannonh. Rendtört. 135—139. 183, 184. l.

Ez a törekvés összefüggésben volt a tizedjoggal. A mit Szent István fogadalma és adománya folytán kezdetben a püspökök mellett csupán a pannonhalmi apát élvezett, azt lassankint iparkodtak megszerezni a többi apátok is: térítés és kápolnaépítés czimén az apátok jogot formáltak illető falvaik tizedeire; a tőlük kinévezett és javadalmozott papokkal, a „káplánok“-kal pedig rendelkezni akartak. Hogy a monostorok és papi birtokosok egyházai saját csürjeikkől, pinczéikből és juháklaikból ne legyenek kötelesek tizedet adni, kivéve a plébánost illető negyedrészt, ezt a püspökök már az első esztergomi zsinaton, Kálmán király idejében sem elleneztek, sőt elhatározták és pártolólág terjesztették a király elé. Ugyanazon időtájban II. Paschalis pápa is rendeli egy Magyarországon kívül előfordult esetben, de következménye szerint elvi jelentőséggel — mert Gratianus Decretumába s ezzel a kánonjogba is belekerült — hogy a püspökök és apátok a maguk vagy testvéreik táplálására szükséges földjeikről és szölleikből a tizedeket a maguk egyházához vitessék, s hogy a szerzetesektől és közös életet élő világi papoktól, kanonoktól, saját munkájuk és táplálékukból senki se csikarjon ki tizedeket.¹⁾ A fölfogás így elő volt készítve arra, hogy az egyházi nagybirtokosok, káptalanok és monostorok, kivált új irtáson telepített falvaikban és új ültetésű szölleikben a dézsmaszedő jogot maguknak megszerezzék; s ezt a XIII-ik század folyamán többnyire el is érték, mert a királyok szintén pártolták a vele járó gazdasági lendület és népesedés miatt. A tizedpörök ezentúl már jobbadán csak szerzetesek és káptalanok között merülnek föl; míg a püspökök nem annyira tizedeiket, mint joghatóságukat igyekeztek megóvni az apátsági területeken. Ily joghatósági, illetőleg tizedügyi összeütközése volt a béli apátságának 1239 táján Akolban a veszprémi és 1269-ben Kajáron a győri püspökkel; s ezen perek az apátság javára döltek el.

A királyi alapítású magyar benzés apátságok — ha már el nem érhatték azt a nullius-kiváltságot, a közvetlen pápai joghatóság alá való tartozást, a melyet a pannonhalmi apát területe Szent István és a pápák levelei alapján a veszprémi egyházmegyét kivéve mindenütt jogosan élvezett — legalább arra törekedtek s ezt már korán el is érték, hogy megyés püspökeiktől függetlenül az ország első érsekének, az esztergomi érseknek legyenek alárendelve és csak ennek tartományi zsinatain kelljen megjeleniök a megyés püspökökkel együtt. Ha aztán az érseki zsinatokon helyet foglalhattak a püspökök mellett, akkor a püspökökhöz hasonlóan joghatóságot is igyekeztek gyakorolni „káplánjaik“ és hiveik fölött. A pécsváradi apátság nem mer ennél nagyobb

1) U. o. 149, 151, 1.

kiváltságot adományoztatni Szent István levelében; a bakonybéli apát sem kíván többet. És ez részben megfelelt a tényleges helyzetnek. Tudjuk, hogy Imre király az esztergomi érsekre neheztelve megkérte a pápát: vegye közvetlen joghatósága alá „a királyi prépostságokat“. III. Incze ráállt a kérdésre, de az érsektől tájékoztatva, már a következő évben (1202) tudomásul veszi, hogy „a királyi apátságok és prépostságok fölött a joghatóság az esztergomi érsekséget illette“, s nem akarja, hogy az esztergomi érsekek bárminemű jogsérelmet szenvedjenek. Mikor kevéssel utóbb a veszprémi püspök panaszt emelt az érsek ellen, hogy a veszprémi egyházmegyében levő királyi prépostságoknak és apátságoknak chrismát, szent olajat és más szentségeket osztogat, végre abban egyeztek meg (1216), hogy a veszprémi egyházmegye ciszterczi apátjai ezentúl az összes szentségeket saját privilegiumjaik szerint a megyés püspöktől kapják; a benczés apátságokra (Zalavár-, Bakonybél-, Tihanyra) nézve pedig érvényben maradt a korábbi állapot, tehát ezentúl is az érsektől vették át a szent olajokat és szenteléseket, ha már előbb tőle kapták.¹⁾

Bakonybél Szent István-féle levele a fönntebbi jogi helyzettel meg-
egyezik abban a részben, a hol azt mondja, hogy az apát csak az
esztergomi érsek tartományi zsinatára tartozik elmenni; habár itt is
aggodalmas az a „tartományi“ szóban kifejezett megszorítás, mely a
kötelességet szűkebbre vonja s az apát kiváltságát tágitja, mert ennek
hangsúlyozása fölmenteni látszik őt minden „egyházmegyei“ zsinaton
való megjelenéstől. De feltűnőbb, hogy míg a Szent István-féle levél
szerint a béli apát és szerzetesei a szenteléseket bármely püspöktől
fölvehetik; a III. Incze-kori állapot szerint pedig az esztergomi érsektől
kapják: az 1230. évi pápai kiváltságlevél egyenesen oda utasítja az
apátságot, hogy a szent olajokat s az oltár-, templom- és papszenteléseket
első sorban a megyés püspöktől köteles kérni. Ez nemcsak hogy
nem nullius-kiváltság, de még csak nem is exemptio, legalább nem a
lelkészeti joghatóság terén. Itt már az esztergomi érsek joghatósága is
eltűnik a megyés püspökével szemben; a mi azt mutatja, hogy a béli
apátság részéről, a mikor a pápai kiváltságlevelet megszerezte, mulasztás
történt, mert nem helyezkedett az 1216. évi fönntebbi egyesség állás-
pontjára. Legkevésbé felel meg a tényleges helyzetnek az, a mit a
Szent István-féle bakonybéli levél a pannonhalmi után a szentelésekről
mond, a midőn a pannonhalmi apátságot eredetileg is megillető nullius-
területi kiváltságot — mely mulasztás vagy elévülés folytán csupán a
veszprémi püspökség területén nem érvényesült — összekeveri az eszter-

¹⁾ Pannonh. Rendtört. VII. 469. 1.

gomi érsek joghatóságával, vagyis, mint a királyi és pápai oklevelek formuláival teszi, össze nem tartozó szövegeket contaminál és elront.

Az oklevél-formuláknak az a példátlan összevegyítése, a Szent Zoerárd- s még inkább a Szent István-legendából kölcsönzött mondatok és gondolatok, a Szent István korában még kissé soknak tetsző vásár-, rév- és haljövendelmek, a kezdetleges társadalmi viszonyok közt szokatlan erdőjogi és vadászati intézkedések, de legkivált a főpapi jelvényeknek s ezek közt épen az infulának adományozása teljesen megfosztják a Szent István-féle bakonybéli levelet hitelességétől.

Mikor készült? Szent Zoerárd legendáját (nevezzük röviden így) 1070 körül írta Szent Mór pécsi püspök. Szent István legendái 1083 után készültek; és ha a bakonybéliek ezeket nem a »nagy legenda« hanem a Hartvik-féle átdolgozás alakjában használták: akkor legkorábban csak a XII. században készíthették volna. Ám az infula hamis adományozásához még ez is korai. Hiszen a garam-szent-benedeki királyi apátság 1209-ben a pontificaliák minden említése nélkül kap pápai kiváltságlevelét;¹⁾ a tihanyi királyi alapítású benczés apátság még jóval később, 1267ben sem nyeri el kifejezetten pápai bullájában a mitra, gyűrű és pásztorbot kiváltságát. A bakonybéli Szent István-féle levél valószínűleg 1230 táján készült.²⁾ Későbbre nem igen gondolhatunk; mert nemcsak az 1230. évi pápai oklevél, hanem még inkább az 1239—40-ik évi két eredeti és hiteles oklevél világos szavakkal hivatkozik Szent István privilegiumára, a melyet IV. Bélának be is mutattak.³⁾

A Szent László-féle bakonybéli levél 42 cm. széles és 86 cm. hosszú, vastag bőrhártyára van írva. Szent Lászlónak pannonhalmi összeíró levele, a mennyiben be van írva, majdnem csak fele a bakonybélinek, a melyre még hátul is írtak 10¹/₃ sort.

A pannonhalmin meglátszik egy kissé a pecsét nyoma s megvan a keskeny két hasíték, a melyen a pecsétartó szíjat átfűzték; a bakonybéliin ellenben a pecsételésnek nincs semmi jele, hacsak ott nem keressük

1) Wenzel XI. 102. l.

2) V. ö. Karácsonyi: Sz. Istv. okl. Akad. kiad. 1891. 137—143. I.

3) Minthogy alább több eredeti vagy eredetinek látszó bakonybéli levéllel lesz dolgunk, ezeket tehát módunkban van és szükséges külső ismertetőjeleik szerint is vizsgálat alá vetnünk: azért előtanulmányképen összegyűjtöttük egymás mellé az Árpád-kori, különösen pedig a XIII. század előtti, hiteles pannonhalmi vagy facsimiléből ismeretes más oklevelek egyes jellemzőbb betűit, rövidítéseit, rajzait, írásjeleit s egyéb érdekességeit. Ezen általánosabb diplomatikai természetű tanulmány eredményét, az írástani táblázatot és a belőle levont következtetéseket, a jelen mutatóban mellőztük.

a helyét, a hol a hártya legalján, középen mintegy 3 czentiméternyi mélységben és 3—7 czentiméter szélességben egy darabja trapéz-alakúan leszakadt.

Az írás első tekintetre láthatólag egyenetlen s négy külön alkalommal, más-más tintával történt följegyzésről tanúskodik. Leghasonlóbb jellegű a két első rész, úgyhogy a második följegyzés, mely vakarás helyére írt négy szóval kezdődik, úgyszólván csak a tintának halványabb s elmosódó, majd sötétebb és végül ismét elhalványuló színével különbözik az elsőtől. A harmadik följegyzés tintája az elsónél is sötétebb; az írás jellege éppen nem késői, de mégis más kéztől származó, a melynek vonásai egyaránt kissé jobbra dőlnek. Ez a kéz a hártya előlapján már csak három sornyi helyet talált legalul; azért följegyzését eredeti oklevélhez nem illően átvitte a hártya hátuljára, legfelül 7¹/₂ sorba. Teljesen elütő és jóval későbbi jellegű a negyedik följegyzés nem egészen három sora, a melynek betűi egészen halavány tintával írva balra dőlnek.

Ezen négy elkülönülő írást tartalmával együtt külön kell vizsgálnunk, mintha csak négy külön oklevéllel volna dolgunk. Az első rész pl. lehetne egészen hiteles eredeti és csupán a toldalékok miatt keltett gyanút; ezt mindenestre tisztázni kell.

Az első rész a bőrhártya előlapjának ³/₄ részét foglalja el (86 cm-ből 63 cm-t). Írása egyöntetű, de elütő Szent László pannonhalmi levelének írásától. Ez nyilván régiesebb. Labarummal (XP=Christus) kezdődik. Invocatioja nyult betűkkel (scriptura longior): »Divinum firmet nomen, quod scripsimus. Amen«. A bakonybéliiben a labarum mint szétválasztó díszítés van alkalmazva a második és harmadik birtok határleírása közt, a milyen szétválasztó díszítés van még az első és harmadik birtok leírása után is, csakhogy stilizált leveles ágacska alakjában. Invocatioja vagyis köszöntése így hangzik: »In nomine Sancte Trinitatis et Inseparabilis Deitatis«. Ez az egykorú császári oklevelekben következetesen rövidebb alakban használatos (In nomine Sancte et Individue Trinitatis) és ezt a rövidebb formulát utánozta pl. Zvoimir horvát király is. A magyarországi oklevelekben szintén jelentkezik néhányszor ez a rövidebb invocatio (1150, 1172, 1181, 1186? 1201);¹⁾ de a bakonybéli összeíró levél köszöntése, a mely tulajdonképen egyedül álló, mégis közelebbi rokonságot mutat a magyarországi oklevelek másik hosszabb formulájával, mely így szól: »In nomine Sancte Trinitatis et Individue Vnitatis« s a mely hiteles alakban csak II. Géza uralkodása alatt tűnik

1) Pannonh. Rendtört. I. 599, 694, 611; 615, I. — Wenzel I. 75. I. — 1185-ben ama rövid formula Trinitatis helyett Vnitatist mond. U. o. 78. I.

elő legkorábban (1142—46, 1156, 1157, 1183, 1186, 1188, stb.¹⁾ és 1201 táján teljesen uralkodóvá lesz körülbelül 1259-ig, a mikor az invocatio megszűnik.

A bakonybéli Szent László-féle oklevél invocatioja a mellett, hogy mást mond, másképen is van írva: nyult betűinek jellege sokkal közelebb áll azon pannonhalmi oklevél scriptura longior-jához, a melyben amaz uralkodóvá lett hosszabb invocatio legelőször jelentkezik (1142—46); noha ezzel sem egyezik teljesen. A bakonybéli levél írásában tovább mindjárt az első sorban föltűnik, hogy rövidítésjelül nem a vízszintes vonallal egybekötött két pontot, hanem magát a vízszintes vonalat alkalmazza (qua etia psentis); bár közben-közben amazt is használja, a mely a XII. század közepén ment át a vízszintes és görbevonaltú rövidítésjelekbe. Az *et* kötőszó pöröly-alakú, sajátos és ritka jele fönntebbi táblázatunkban csupán 1180 táján fordul elő; e mellett a bakonybéli levél alkalmazza még olykor a 7-es szám alakú jelet is úgy, a mint a XII. század közepe után látjuk a táblázatban. Másrészt az *ae* helyen álló horgas *e* oly alakban jelentkezik itt, mint Dávid herceg tihanyi levelében (1083 u.). A bakonybéli nem cifrázza a hosszú betűk felső szárát úgy, mint a pannonhalmi. Amabban a kettős *i*-k rendszeren ékeztve vannak (nyolcz eset között hétben); de ez bizonyára későbbi kéz munkája. Ily ékeztések a pannonhalmiban is előfordulnak (négy esett között háromban). A *-bus* végzetet *b* után tett pontos vesszővel jelzi, a hogyan ez Dávid herceg levelétől kezdve 1137-ig szokásos.

Mindezt összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Bakonybél Szent László-féle oklevelének írása nem teljesen egységes jellemű, hanem vagy átmeneti korban készült, a XII. század közepe táján, vagy még később, de régibb mintát utánozva. Mindazonáltal meg keli jegyeznünk, hogy az írásjelleg néhány vonásából vont következtetes, a mely aránylag nagyon kevés számú induction alapul, maga még nem volna elegendő a kor-kérdés eldöntésére; legfőlebb kétségeket támaszthat s új szempontokat nyújt a további vizsgálódáshoz.

Vegyük megfigyelés alá a belső kriteriumokat is.

A köszöntést már külső és belső jellege szerint is iáttuk. Mindjárt ezután az oklevél bevezetése tudtára kívánja adni a jövő, mint a jelen idő mindkét nembeli embereinek, hogy József, boldogemlékű béli apát, a királyi udvar papi és vallásos világi előkelőinek, jobbagyainak (prima-

¹⁾ Pannonh. Rendtört. I. 597. Knauz I. 107, 109, 110, 137. Wenzel XI. 47, VI. 161. l. — Azon korábbi keltezésű okleveleket, a melyek ezt a hosszabb invocatiót már használják, tartalmuknál fogva (az alapításuknál elsorolt tömérdek bir.ok, a tizedek adományozása, stb. miatt) megbízhatlanok. V. ö. Knauz I. 53. (1075), 81 (1124), 88 (1138). Pannonh. Rendtört. VII. 501. l.

tum), tanácsával és tanúságával leiratta ezt az oklevelet (privilegium) a Szent Móricz monostorához tartozó javaktól és dolgokról az utódok számára megőrzés végett, nehogy a szent vértanú alább följegyzett javaiból hanyagság vagy valakinek betolakodása folytán valami elveszzen. Megírták pedig az Ur megtstesülésének 1086-ik évében Lászlónak, a magyarok jámborságos királyának, uralkodása alatt és beleegyezésével. S hogy ezen oklevélben a kétségnék semmi oka se maradjon, az egész jószágnek imént mondott nagy végrehajtója saját pecsetjével erősítette meg.¹⁾ Ezen bevezetés után, a melynek nincs arengája, hanem mindjárt a promulgatióval és narratióval kezdi s hozzácsatolja a kelteztést és pecsételést: áttér a birtokok és határaik felsorolására. A határok leírása részletes ezen »falvaknál«: 1. Cupan (Koppány) a bakonyi Gremce patakrál, 2. Quiar (Sokoró-Kajár) a Hasság fejénél levő határral, 3. Pañauuadi (Ponyvád), 4. az Árpás folyónál (Raba) levő birtok az árpási révet és a Murzol (Marczal) medrét érintő s átszegő határral, 5. Ketel-locá, 6. András vagy *Endre püspök falva*, 7. Forkosig (Farkasvölgy). — Részletesen leírja azon jószág (predium) határait is (marchia), a melyet *Márton kanonok adott* s melynek határa érinti András főpap (presul) mész-kemenczéjét, aztán azt a helyet, a hol Márton meggyújtotta Bere bíró ekéjét; majd dél felé fordul egy köves hegy fölött azon közútnál, a mely Nemti határához vezet; végül visszafordul a mondott helyhez és kettéosztja Szűz Mária egyházát, és egy malomhoz, a melyet Prezpem város fala alatt *András király adott*. Tovább leírja a Kigouis (Kígyóvíz) nevű jószág határait; utána azon földét, a mely a Szent Megváltó és Szent Móricz egyházáé, a Kyris folyó révénél. Más helyen van a Keseih falunál levő föld szintén részletesen leirt határokkal. — Egész röviden mondja tovább, hogy Dinna birtokot kőoszlopok, Zalamadit az Vrtem mocsár, Ocol falut erdők veszik körül; a 12-ik birtok,²⁾ a melyet *András püspök adott* Földváron (Felduuar), hat domb közt van. — Végül 15 falut sorol föl így; in villa Tuel, in Mogos, stb. — A falvak

¹⁾ Itt az író a szentírásból vett idézettel is jellemzi László királyt: »Non auditor obliviosus factus, sed factor sui operis« (Jakab apostol lev. I. fej. 25 v. „non auditor obliviosus factus, sed factus operis: hic beatus in facto suo erit«; vagyis hogy aki átlátja a szabadság tökéletes törvényét és megmarad benne, »nem levén feledékeny hallgató, hanem tettel cselekvő: ez boldog lesz cselekedeteiben«.)

²⁾ A 7. és ezen 12-ik birtok közt a sorszámozás hiányzik; a 12-ik után sem folytatódik. Első megszakítása közt négy birtoknak marad hely (8–11); látszólag azonban hatot sorol föl. Nem foglalhatta össze a Veszprémnél és a távoll Körös folyónál levő birtokot, továbbá a rábaközi Szalmadot és a bakonyi Akolt. Tehát csak a bizonytalan fekvésű Kígyóvíz és Dinna birtokot csatolhatta valamelyik szomszédjához, vagy pedig elhibázta a számítást. Ez utóbbi a valószínű.

megnevezése után felsorolja Szent Móricznak a fönntmondott falvakban levő cselédjeit (familie) és köteles szolgálataikat.

Az első följegyzés ezzel fejeződik be: »Ne scrupulus remaneat huius cartule. scriptor extitit (s folytatólag vakarás helyére írták:) Seraphim capellanus regis Ladiz- (innen kezdve halaványabb, szétivódó tintával, de a fönntebbiekhez hasonló jellegű kézvonásokkal, új sorkezdéssel:) -lay, qui postea Dei electione ordinatus est archiepiscopus«. Ezután következik az egyházi kincsek elszámálása, majd a vámjöveldelmek és halászatok olyformán, mint Szent István levelénél láttuk. Erre mindjárt hivatkozik is: „Ezen rendben rendelte a szent és boldog Móricznak a király, *Szent István király*, a mit pedig a jámborságos László király meg is ujított a dicső atyának, Józsefnek és annak a kérésére, a ki most atyáskodik ugyanazon helyen“. Végül a második följegyzés halavány, majd sötétebb, aztán ismét halavány tintája elmondja, hogy micsoda állatokat és háznépeket adott *Nemka* Sáron, Szent István király tiszteletére épült kápolnát Borsodiban szolgálkkal és állatokkal, *Lőrincz ispán* pedig két aranyláncot, bisszus- (oltár) függönyt s Ernel nevű jószágán három háznépet és marhákat.

Igy a második följegyzés olybá tűnik föl, mintha négy külön forrásból származnék: a kincsek összeírásából, Szent István leveléből, végül Nemkának és Lőrincz ispánnak adományából.

Az első följegyzés szintén részekre bomlik: először részletesen leírja 11 birtok határait, aztán egész röviden 4 birtokét; majd egyszerűen megnevez 15 falut; végül elszámálja az apátság népeit, de névszerint csak hat faluból (Cupan, Panauuadi, Arpas, Kyar — Ketelloca, Forcosig). Ebből tehát 30 birtok nevét ismerjük meg, a mennyi a pannonhalmi apátság birtoka ugyancsak Szent László összeírásában. Csakhogy míg ez utóbbi hét birtoknál megmondja, hogy László király adta: addig a bakonybéliben ezt egy helyen sem olvassuk, hanem csak azt, hogy mit adott András király, András püspök és Márton kanonok. Sőt Szent István adományáról sincs szó az első írásban, csak a másodikban, úgy szövegezve, mintha Szent István rendelkezése csupán a vám- és haljöveldelmekre, vagy pedig minden előbb említett birtokra és népre vonatkoznék a megnevezettek adományán kívül. Megemlíthetjük még azt a különbséget is, hogy a pannonhalmi összeírásban egyáltalán nincs olyféle határleírás, mint a bakonybéliben.

Azon birtokokat és jöveldelmeket, a melyek Szent István és Szent László bakonybéli összeírásában egyaránt megvannak, fönntebb az első levél tárgyalásánál már bemutattuk. Most pedig ugyancsak táblázatos áttekintésben feltüntetjük sorban azon birtokokat, a melyeket a Szent László-féle bakonybéli összeírás első és második része a fönntebbieken

1686.	XII—XIII. század	Későbbi adatok
Ketelloca (5)	1270. Kethelaka	1348. Barnád, 1409. Bernárd és Kethelaka, 1411. Kethelaka, 1428. Bernárd. XVI nem bírja a monostor.
villa Andree episcopi (6)	1230. capella B. Marci in Endred. 1246. 56. Endred	1359. Szent Márk, 1402. Endréd, 44. 1526. Sz. Márk elcser. XVI. Endre puspuky. n. b.
Forkosig (7)		XVI. n. b.
eccl. S. Marie (8?)		1301. Luos, 1342. Alsó-Eörs, 1411. 1510. — Sz. Mária egyházával.
Kigouis i. Kyris (9?)	1230. in ep. Warad. cap. S. Salvatoris s. fl. Krisium	XVI. n. b. S. Salvatoris penes Morosiam. n. b.
iuxta villam Keseih		XVI. Varadi? n. b.
Dinna		XVI. n. b.
Zalamadi (10?)	1135. Zalamad. De- dit rex Bela (XVI.)	1381. 1410. XVI. n. b.
Felduar (12)		XVI. n. b.
Tuel (13)	<i>Thewel donatio Gey- se regis</i> (XVI.)	1366. 1488. Kis Tevel. XVI. n. b.
Prezteg (15)		
Bulda (16)		
Tarian (18)	1258. Tharian	1344, 66, 73 dézsma, 1513, 16, 17.
Clun (19)		
Uuertis (20) Uer- tus	1135. Vertus. Dedit rex Bela (XVI.)	
Zaczardi (21)		XVI. n. b.
Hongin (22)	1135. Kuar = Hon- gun. Ded. r. Bela (XVI.) 1171. Quiar?	1366. 67. 96. 99. 1402. 37. 73. Mátyás ad. tilt. 88. 1505. 06. 17. 26. elcser. XVI. n. b.
Brihin (24)		
Sumig (25)		
Uiundim (27)		
<i>Sar</i> <i>Borsodi, capella</i> <i>S. Steph. r.</i>	<i>Donatio Geyse regis</i> (XVI.) 1230. Borsod. ep. Vespr. cap. S. Ste- phani regis	XVI. n. b. — <i>Hegycasum don. Geyse r.</i> n. b. 1348. 69. 98. 1434. 44. 49. 52. 69. 74. 88. reg.
<i>Ernel</i>		

kívül még felsorol, a rájuk vonatkozó későbbi adatok évszámaival együtt.

A későbbi ellenőrző adatok közt legtöbb figyelmet érdemel az a már ismert XVI. századi följegyzés. Hogy ez a registrum az 1135. évi oklevélben említett birtokokat mind Béla király adományának mondja, ezt még magyarázhatnánk úgy is, hogy a jegyzék írója látta az 1135. évi oklevelet, ebből dolgozott; de félreértette, s az illető birtokok határainak megjelölését új adománynak gondolta. Mert az 1135. évi oklevél úgy szól, hogy midőn Zalamád földje miatt pör támadt a sopróni vár jobbágyai (tisztjei), és a béli apátság közt, II. Béla király megvizsgáltatta az ügyet Gergely nevű káplánjával, s ennek jelentése alapján Zalamád földjét a béli apátság számára jelöltette ki (terram assignaret). Miért, miért nem, ugyanakkor még nyolcz más birtokot assignáltatott az apátságnak. Zalamád példájából az következne, hogy az az assignálás nem volt új adományozás, a XVI. századi jegyzék-írója tehát az 1135. évi oklevelet félreértette.

De hátha az a jegyzék oly hiteles forrásokból készült, a melyeket mi nem ismerünk? Kesla királyné első személyben szól ama jegyzékben adományairól, mintha csak maga jegyezte volna föl, hogy mit adott. E jegyzék szerint Géza király adta Szent Móríc monostorának Thewelt, a melyet Szent László levele Tuel néven említ és Hegycasumot, a melynek az ismert bakonybéli oklevelekben nincs nyoma. Honnan merítette az a XVI. századi registrum ezen adatokat? A legkésőbbi adata az, hogy II. András király Zalokon 30 márkányi dénárt adott évenként. Erről pedig egy 1232 évi oklevél maradt ránk; ama registrum forrásait tehát bátran kereshetjük a legrégebb időkben, talán egy codex-be írt oly jegyzetekben, a melyek az illető adományok korában készültek. És erre, mint föntebb említettük, pozitív adatuk van: épen Gizella királyné ajándéka, egy értékes evangeliomos könyv, volt az a codex, a melybe a nevezetesebb adományokat kivonatosan beírták.

Figyelemre méltó, hogy ez a registrum a vámokon és halászatokon kívül, a melyekből épen csak a »forum regine« vámja hiányzik, Szent Istvánnak csupán négy birtok adományt tulajdonít (Arpas, Mogas, Nywl, Paloznak), nem pedig nyolczat, mint a Szent Istvan féle levél; hogy Szent László adományaiból kilenczet nevez meg (Kethellaka, Endrepuspuky, Forkosygh, S. Salvatoris penes Morosiam, Kygius, *Varadi*, Dynna, Fewldwar. *Scewlewsyndorna*); vagyis a Szent királyok idejéből csupán 13 birtokot származtat, nem pedig 30-at, mint Szent László levelének első része. Vagy talán csak azt akarta az a registrum összeírni, a mi legrégebb adományokból elveszett? Mert csakugyan ama birtokok majdnem mind elvesztek a XVI. század közepéig: a komáromi vámból csak

$\frac{1}{3}$ maradt. Palóznakon 2 curia, s Nyulra vonatkozólag a registrum hiányos. Miért hallgat épen Sokoró-Kajárról, a mely bennvan Szent István és László levelében, s a mely a XVI. század után egyetlen nagyobb birtoka az apátságnak. Nos ez a birtok igen pőrös volt a XIII. században, úgy hogy nem lett volna csoda, ha miatta is hamisítanak okleveleket.

Ám a szent királyok levelei és a XVI. századi registrum közt nem pusztán hiánybeli a különbség. Miért tulajdonította volna e registrum első írója Tevel adományozását Géza királynak, ha tudja, hogy Tuel már Szent László levelében is megvan, tehát így még tekintélyesebb az eredete és biztosítható a birtoka?

Ha a XVI. századi registrum ebben hiteles; ha *Tevelt* csak II. Géza király adta Szent Mórícz monostorának: akkor a Szent László-féle bakonybéli összeírás csak jóval Géza uralkodása után készülhetett; s akkor értjük, hogy ezen összeírás rövidítései mindjárt az oklevél első részében miért vallanak inkább a XII-ik század közepére, sőt 1160 tájára. Akkor csakugyan igaznak vehetjük *Zalamadit*; *Vértöst* és *Hongin-Kajárt* (Balatonfő-K.) sem Szent László korában kapta a bakonybéli apátság, hanem II. Béla idejében, úgy, a mint a XVI. századi registrum mondja.

A Szent László-féle levél második része szerint *Sáron* az apátság birtoka Némka adománya; a XVI. századi jegyzék szerint pedig szintén Géza királyé. Ezt a két adatot csak úgy lehet összeegyeztetni, hogy Némka, az akkori idők szokása szerint, adományát II. Géza király jegyzőjétől írt és királyi pecsétjével megerősített oklevélbe foglaltatta s így ezen adomány a királynak is volt tekinthető. Szent László levelébe természetesen csak később kerülhetett bele.

Az előző birtoktörténeti adatok mellett már nem mondhatjuk Szent László-korinak azt az egyházi kincsjegyzéket sem, a mely az első és második írásban megnevezett s II. Géza idejéből származott birtokok közé van iktatva.

Lássuk, mit mond Szent László levele a béli apátság népeiről.

Koppányban van 16 lovasa, 14 szántója,

Kajáron „ 12 „ 4 „ 9 szőlőművese,

Ponyvádön „ 9 „ — „

Árpáson „ — „ 9 „

Farkasügyön „ 7 „

Ketellakán „ 5 „

Összesen van 49 lovasa, 27. szántója, 9 szőlőművese.

Ezekon kívül van 19 szabadja (liberi), köztük egy ispán, kettő „a monostor ispánja“ s ezek egyike egyszersmind királyi bíró. Köteles szolgálatuk az, hogy lovon kísérik az apátot vagy szerzeteseit, szántanak

két napig, aratnak egy napon, kaszálnak, s egyszer évenként bort szállítanak az apátság valamelyik birtokáról, bizonyára Kajárról, a monostor pinczéjébe.

A lovasok kötelességei: szántanak kilencz napon, aratnak, behordják a gabonát csürbe, elnyomtatják, elviszik a malomba és vissza a monostorba; a monostorban szolgálnak mint hetesek, befütik a szobát és kemenczét, az okozott kárt a hetesek megfizetik, őrzik a marhát; útravalót és fejszét is visznek a monostorba s megtesznek mindent a mit parancsolnak; szabadon házasodnak.

A szántók termésök felét adják az apát poroszlójának, ezenkívül fizetnek még tíz szapu zabot és tíz rőf vásznat, sört áztatnak (készítenek), kölest törnek (hántanak); mint hetesek, szintén megjelennek a monostorban fejszével és élelemmel, s megteszik, a mit parancsolnak, fűtenek; idegenekkel nem házasodhatnak; fiaikat apát a maga udvarába rendelheti, lányaikat meg fonóba.

A szőlőművesek sincsenek fölmentve a hetesség alól. — Ezeken kívül vannak a monostornak szücei (5), kovácsai (4), ácsai (4), esztergályosai (5), szakácsai (4), pékjai (4), pásztorai (2) és kanásza, összesen 29 házban.

A béli apátság összes házainak száma tehát 133.

A Szent László-féle oklevél második része szerint a béli apátság kapott még Nemkától és Lőrincz ispántól:

	lovas	szántó	adózó	eke	sertés kanással	tehén	ló	ökör
Sáron ...	27	13	8	7	40	—	—	—
Borsodiban	—	3	—	1	10	4	2	—
Ernelen ...	—	3	—	—	—	2	—	23
Összesen ...	27	19	8	8	50	6	2	23

Igy 55 új háznéppel a korábbiak száma fölszaporodott 188 házra, a mi nem sok; mert a pannonhalmi apátságnak Szent László összeírásakor 527 háza volt.

De a bakonybéli összeírás nem teljes: bizonyára hiányzanak a halászok, a tímárok vagy vargák, stb.

A „szabadok“ a pannonhalmi egykorú összeírásban nem szerepelnek, hanem helyettök ott vannak a „minister“-ek, az apátság mindenesei, kik minden szolgálatra kötelesek, kivéve a szántást és szőlőművelést. Ezen mindenés belső cselédek sorából lettek az apátsági népek tisztjei, az u. n. jobbágyok. A ministerek közé beállottak az apátság szolgálatába szabadok, vendégek is, hogy „jobbágyokká“ lehessenek. Legrégibb

okleveleink ministereknek nevezik a király udvari embereit, tisztjeit is, az ő jobbágyait, ispánjait.¹⁾ A pannonhalmi összeírásban a ministerek száma az összes apátsági népek negyedrésze. — A bakonybéli összeírásban a szabadok száma épen egy hetede a többi apátsági népnek. Amott a ministerek nincsenek kötelezvé szántásra; itt a szabadok két napot szolgálnak szántással. Máskülönben szolgálatuk körülbelül megfelel annak, a mit a pannonhalmi apátság „lovas jobbágyai“ teljesítenek a tatárjárás előtti összeírás szerint.

A „lovakok“ (equites) kötelességei nagyjában olyanok, mint a pannonhalmi apát „udvarnok-szolgái“-é, a kiket Szent László pannonhalmi összeírása egyszerűen „servi“ néven említ. Ezek is szántottak a monostornok, míg IV. Béla a közös szántást meg nem szüntette (1240); aratni csak egy napig volt köteles minden udvarnokház; a gabona elnyomtatásáról itt nincs szó, de ezek is elviszik a gabonát malomba és innen a lisztet a monostorba; ezek nem hetet, hanem hónapot szolgálnak a monostorban s itt gyalog és szekéren fát meg vizet hordanak, de fűtésről nincs szó. Egyebekben a bakonybéli összeírás hiányos: nem beszél a gabona- és lisztszolgáltatásról; a Szent Márton ünnepén, húshagyókor és husvétkor, meg az apát látogatásakor szokásos ajándékokról (tojás, tyúk, lúd, bárány, kalács, sör, tinó), a mik a pannonhalmi XIII. századi összeírásokban mint régi kötelezettségek szerepelnek.

A szántószolgák (aratores) helyzeté- alárendeltebb, mint az udvarnokoké; mert a pannonhalmiak tarjáni udvarnokai tiltakoztak az ellen, hogy őket az apát szántókká tette. Ez meglátszik a bakonybéli szántóin is: rabszolgamódra csak egymás közt házasodhatnak, nem úgy, mint a lovas (udvarnok) szolgák; gyermekeikkel is rendelkezik az apát. Másrészt a bakonybéli szántói úgy szolgálnak, mint alovakok: ők is hetesek a monostorban, fejszével dolgoznak, fűtenek stb. Terményadójuk nagyon súlyos, mert termésök felét tartoznak beszolgáltatni s még hegyibe 10 szapu zabot és 10 rőf vásznat. A pannonhalmiak szántószolgáiról ilyesmit nem tudunk; ezek az összes szolganépek közös kötelességén felül (ünnepi ajándékok, Szent Mártonkor, az apát látogatásakor; szénagyűjtés, hordás, aratás egy-egy nap, borszállítás, házankint egy vödör zab és ugyanannyi sör) csupán azt a rendi kötelességöket végezték, a mit nevök kifejez: szántották a monostor kezelése alatt levő földeket; mert a többi szolganép nem szántott a monostornak, kivéve az udvarnokokat, kik mint hónaposok egyebek közt szántogattak is a kolostor közelében fekvő urasági földeken. De ez nem sok volt s a kötelesség

¹⁾ V. ö. Pannonh. Rendt. I. 592., 595. „ioubagio“ 596. I. „Franzal palatinus comes. Georgius comes . . . aliique quamplures ministri nostri.“ (II. Béla 1137.)

nem lehetett régi, csakhamar meg is szűnt. Az egy vödör zabon és sörön kívül a pannonhalmiak szántója más terményadót nem fizetett. Mily roppant különböző ehhez képest a bakonybéliek szántóinak helyzete! Amott a terményadót gabonában csak az udvarnokok fizették, mert ezek voltak mintegy a földműves-gazdák, a szántók pedig hozzájuk képest csak földműves-zsellérek.

Az akkori nagy földbirtokosok jólétének alapja az udvarnok-osztály, míg a jobbágyságot nagyon haszontalannak mondják az Árpád-kor vége felé; a jobbágy feladata akkor csak az, hogy urát vagy ennek emberét követségbe, útra, hadba elkísérje és őrizze. A pannonhalmiak 300 udvarnokháza a tatárjárás előtt együttesen fizetett a téli félesztendő minden egyes hónapjára 130 akó búzalisztet, 40 akó rozstot és 170 akó zabot; évenként tehát adott összesen 780 akó búzalisztet, 240 akó rozstot és 1020 akó zabot. Ebből teherként egy húsz—negyven holdas udvarnokháza évenként 2½ akó búzaliszt, ⅔ akó rozs, 3⅔ akó zab; ennyit adott minden évben a pannonhalmi apátságnak. Ez pedig nem lehetett egy 20—40 holdas birtok termésének a fele, hanem legfőlebb a tizedrésze. A szántószolga pedig csak egy vödör zabot fizetett. Micsoda hallatlan teher ehhez képest a bakonybéliek szántóinak terményadója: a termés fele és még ráadásul (házankint, vagy mind a 27. szántóháztól összevéve?) 10 szapu zab és 10 rőf vászón!

A ki ezt a bakonybéli teherlajstromot összeírta, az sem a maga korát nem vette figyelembe (bárcsak ezt írta volna le!), sém Szent László korát nem ismerte, hanem csak képzelődés szerint iparkodott rekonstruálni oly régi helyzetet, a mely a valóságban lehetetlen. Nem csoda, ha a béli apátságnak meggyűlt a baja népeivel, mihelyt Szent László levelét végre akarta rajtuk hajtani (1254, 1286?); a mikor aztán a nép panaszára Ladomér érsek 1286 táján maga elé kívánta azt a levelet.

Sokkal realisabb az, a mit e levél második följegyzése a sári adózókról (tributarii) mond: a nyolcz ház mindegyike ad 50 vödör bort és hónapot szolgál lovával. Ezek olyan torlófélék lehettek, mint a milyen torlói voltak Pannonhalmának Szöllösön vagy Gányon: a szöllősiek Szent Mihálykor egy hordó (= 50 vödör) bort adtak, követségbe mentek, mint a jobbágyok, fizettek egy penzát (30 dénárt = 6 kor.) s megvendégelték együttesen az apátot; a gányi torlók 50 vödör bort adtak.

Szent László bakonybéli levelének harmadik részében legnevezetesebb a sóbányászok adományozása.

Van Bakonybélnek egy, írásjellege szerint tökéletesen II. Béla korába illő, egyszerűsége mellett is nagyon szép írású kis oklevele, a mely elmondja, hogy az Úr megtestesülésének 92-ik (! 1092) évében,

a győzedelmes László király uralkodása és Almariusnak veszprémi püspöksége idején az említett király Istennek és Boldog Móricznak 24 háznépet adott, a kik évente négyszer sőt vigyenek, tudniillik (vakarás helyére írva: sex milia) 6000 kősót az Istennek és Boldog Móricznak ott szolgáló testvérek részére. (II.) István király uralkodása alatt azonban némelyek ördögi sugallatra ama családokat a mondott egyház szolgáltatától el akarták vonni és valami Apos (Opus) nevű udvarnok-ispán mesterkedésére el akarták vetni az udvarnok-szolgáltatnak. Ezt a testvérek rossz néven vették, pört indítottak ellenök az említett király előtt, és legyőzvéen őket, a mondott király parancsára ama családok visszaadattak Istennek és Boldog Móricznak. Mikor István király meghalt és Béla vette át az ország uralmát, a királynak előbb mondott szolgálói föl merészkedtek újítani a pört. (placitum!) s a király elé járulván, vádaskodtak. A király megparancsolta, hogy a legszorgalmasabban vizsgálják meg az ügyet és bíróul adta Sár ispánt. A végzésnél, a melynek értelmében Butca poroszló a király parancsára a mondott háznépeket visszaadta Istennek és Boldog Móricznak, jelenvoltak az előkelők, t. i. Fancsal nádorispán, Mutmer, Mahal, János, Márk. Meg vannak még nevezve külön a tanúk, köztük Lőrincz és Vros bíró; továbbá a sószállító családok 24 feje; végül az az öt királyi szolga, a kiknek fejét Sár ispán parancsára büntetésből lenyírták. — A kétségtelenül hiteles eredeti oklevél bőrhártyája közepén párhuzamosan be van metszve s e két hasítékon át rövid szíjjal hozzá van fűzve a szélén letöredezett királyi pecsét. Az oklevél írásában az általános rövidítésjel mindig a vízszintessel összekötött két pont, sohasem maga a vízszintes vonal; egyéb írásjegyeit is föltüntettük föntebbi írástani táblázatunkban az 1131. évnél.

Az elbeszélés alapján az oklevél hiányzó keltezését arra az évre kell tennünk, a mikor II. István meghalt és II. Béla foglalta el a trónt; mert a pör megújítása nem sokáig késhetett a trónralépés (1131 ápr. 28.) után. A sószállítók adományozásának éve határozottan ki van téve (1092), s az ezres szám kihagyása nem okozhat zavart. Tudtunkkal Szent Lászlónak ez a sóadománya az első e nemű adat, a melynek hitelessége iránt semmi kétség sem merülhet föl. Csak az nem hiteles, hogy hány kősót szállítson a 24 család Bakonybélbe. A „sex“ szó, különösen pedig az első betű a vakarás daczára eredetinek látszik; de a „milia“ szó, oda nem illő, szétfutó s világosbarnává vedlett betűi nyilvánvalóan későbbi kéztől származnak. Az eredeti szám valószínűleg „sexcentos“ volt; tehát a 24 családnak évente négy ízben 600 kősót kellett szállítania, vagyis egy évben összesen 2400 darab kősót.

És ez tökéletesen egybevág azzal, a mit a pannonhalmi sójöve-

delmeknél mondtunk. Kétféle sörakományt ismertek a tatárjárás előtt: a nagyobbik egység a tömény (timinus), egy sőhajó rakománya 10,000 kősó; a kisebb egység amannak századrésze, egy szekérre való rakomány, 100 darab kősó (a legtávolabbi helyekre, pl. Szent-Gotthárd monostorába menő szekerekre csak 80 darabot számítottak.¹⁾ A bakonybéli apátság részére járó sőt százával rakták egy-egy szekérre. Egy ily rakomány súlya körülbelül annyi, a mennyit ma is számítunk egy pár ígás erőre: közel 10 métermázsa. Egy darab kősó átlagos súlya tehát 10 kilogramm, az akkori súlymérték szerint kerekszámban 20 font vagy 40 márka. — A 24 házból minden negyedévben hat ház küldött egy-egy szekeret, s az egész évben mindegyik házra rákerült egyszer a sor. Hol voltak ezek a sószállító házak? Lehetek az apátság közelében is; de valószínűbben ott voltak valahol a sóbányák vidékén, mert szolgálatauk félszázad alatt már megszűnik vagy átalakul.

Noha II. Béla hiteles levele szerint Szent László csak 1092-ben adta Szent Móríc monostorának a 24 sószállító házat, mégis ezt az adományt már benne találjuk az 1086. évi keltezésű bakonybéli levélben, a harmadik-féle írás közepén a Szent István leveléből idézett kiváltságok nyomában, ily bekezdéssel: „Item dedi XXIII mansoines cum salifodio . . .“

Hogy e toldalék a föntebbi részekhez való szoros tartozását formulában is kifejezze, megismétli nagyon csekély változattal a második rész közepén levő megerősítést: „Hac ordinatione rex (rex kimaradt) sacro beatoque Mauricio ordinavit Sanctus Stephanus rex (rex sanctus St.), quam autem (aut. kim.) et renovavit rex piissimus Ladizlaus rogatu Joseph, incliti patris, et eiusdem (et eiusdem kim.), qui nunc patrissem eodem in loco;“ folytatólag ezután megismétli az első rész végén és a második elején levő állítást: „Et ne scrupulus remaneat huius cartule, scriptor extitit Seraphim, capellanus regis Ladizlay (-lauri), qui postea Dei electione ordinatus est (episcopus et) archiepiscopus“. Zárójelek közé tettük a harmadik írás változatait.

Ezen formulaszerű ismétlés után kiír néhány kiváltságot a bakonybéli Szent István-féle levélből: a monostort senki se nyugtalanítsa; az apát és szerzetesei a szenteléseket bármely püspöktől és bárhol megkaphatják, fát vághatnak, sertéseiket szabadon legeltethetik; senki se merjen beavatkozni javaikba és tizedeikbe, a melyeket püspökök módjára bírnak. „Ügyszintén adtam 24 háznépet sóbányával és három hajóval, hogy azok sóköveket ássanak s a kiásottakat évente háromszor vigyék oda minden vám nélkül. Neveik ezek . . .“ s elmondja azt a 24 nevet,

¹⁾ Pannonh. Rendtört. I. 188. l.

a melyet 1131-ben viseltek a visszaitélt háznépek fejei. „Ügyszintén azt a jószágot, a melyet közönségesen Mogosnak neveznek, s a melyben 2 eke foglaltatik 6 házzal. Határa . . . kiterjed . . . Gunter sirjáig . . . a Murzol vizéig . . .“ Végül az adomány megsértőire oly átkot mond, mint Szent István béli levele.

A „Mogos“ birtok pusztja neve Szent László levelének első részében már meg volt említve; de később szükségesnek látszott közelebről is leírni.

Legérdekesebb e toldalékban a sóadomány fejlődése. A pannonhalmi apátság 1192-ben három sóhajót kapott III. Bélától azon kiváltsággal, hogy az ezen hajókon szállított sót senki se merje megvámolni. II. András ezt az adományt 1211-ben megerősítette és biztosította a három hajó számára a bisztriai kiváltságot, a mi abban állott, hogy a három hajó évente háromszor szállíthat sót vám nélkül.¹⁾ Egy hajó rakománya 10,000 kősó, három hajóé háromszor számítva 90,000 kősó. A mit az apátság maga el nem használt a sóból, azt a király sótisztjei beváltották. Azelőtt egy tömény sóért 50 márkát fizettek;²⁾ de nem győzték a sok sót az egyházaktól mind beváltani, azért a beregi egyezség leszállította az egy töményért járó váltságdíjat, mint fuvardíjat 8 márkára. (1233.)³⁾

Azt a pannonhalmi és bisztriai kiváltságot a béli apátság is megkívánta, s a Szent Lászlótól nyert és II. Béla levelével hitelesen biztosított adományt, a mely 24 fuvaros családot rendelt évi 2400 kősó szállítására, a Szent Lászlóénak mondott oklevél végén hatalmasan átalakította. A sószállító fuvarosokat egyszersmind sóbányászokká tette, adatott nekik sóbányát és három hajót, hogy évente háromszor szállítsanak összesen 90,000 kősót Bakonybélbe.

Ezt a toldalékot bizonyára 1211—1231 között irták rá Szent László oklevelére a pannonhalmi kiváltság után s azon idő előtt, a mikor beszüntették a sóváltságok kifizetését. A szerecsen kamaratisztek viselkedése, úrrá tetele elviselhetlennek tűnt föl; s mivel az 1231. évi törvény végrehajthatlan maradt: Róbert esztergomi érsek egyházi tilalom alá vetette az országot (1232 febr. végén). Az év vége felé pápai követ jelent meg az országban, Pecorari Jakab, palestrinai bíboros püspök, hogy békekéséget hozzon létre és sok alkudozás után 1233. évi augusztus hó 20-án II. András megesküdött a beregi erdőben a pápai követ megbízottjai előtt s írásban is kiadta, hogy mit hajlandó tenni különösen

1) Pannonh. Rendtört. I. 186. l.

2) Pannonh. Rendtört. I. 168. l.

3) U. o. 187. l.

a sóügy rendezésére és némely egyházi vonatkozású ügyekben. Tetemesen leszállította a só váltságát.¹⁾ El van itt mondva, hogy az egyes egyházak, püspökségek, prépostságok, apátságok mennyi sót tarthatnak meg a maguk használatára; ott van az egresi, szentgotthárdi, bulcsi, bakonyi (zirczi), pilisi, kerezi stb. apátság 1000—30.000 (három tömény) kősóval; a meg nem nevezett egyházak használatára kész a király annyi sót biztosítani, a mennyit prelátusaik lelkökre bevallanak. A pannonhalmi apátságnak kárpótlást ígér a hátralékokért.²⁾

A bakonybéli apátság nincs megnevezve a beregi egyezségben. De van eredeti alakban függő pecsétes levele, a melyben II. András király az 1232. év márcziusa után elmondja, hogy midőn a tengerentúli részekről (a Szentföldről) való visszatérése után meglátogatta a béli monostort és ezt elődeinek sok adományától megfosztva látta, szegénységének enyhítésére a zolochai (szalacsi) szárazföldi só jövedelmeiből 30 márkát adott neki ezüstben, vagy megfelelő értékekben, a mit évenként pünkösdkor kell a sótisztaknak kifizetniök a monostor részére.

Ezen oklevél hitelessége iránt nincs okunk kételkedni. Írása, pecsételése megfelel a keltezés idejének.³⁾ Érdekes, hogy itt semmi hivatkozás sincs Szent László adományára vagy a II. Béla-féle ítéletre. Az adományozás ténye valamikor 1220 táján történt; ez az oklevél pedig az interdictum kimondása és a papai követ megérkezése közt kelt. A 30 márkának megfelelő sómennyiséget tehát nem a beregi egyességben megszabott, hanem a régi árak szerint kell átszámítanunk. Ha a fejevári káptalan 1229 előtt egy tömény, vagyis 10,000 darab kősóért 50 márkát kapott,⁴⁾ akkor a 30 márkának 6000 darab kősó felelt meg. Ime itt van a nyitja, hogy miért vakarták ki II. Béla 1131? évi ítéletlevelében a „sexcentos“-t és írták helyébe a „sexmilia“-t, a 6000 es számot. Az ígéret II. András szóbeli adománya, ekkor már megvolt, de nem kaptak róla mindjárt írást; azért az új sómennyiséget a régi helyébe illesztették.

A Szent László-féle bakonybéli levél negyedik része írásjelleg dolgában tetemesen elüt az előbbi részek írásától.

Tartalma szerint ez a kései toldalék nyolcz birtokot sorol föl, a

¹⁾ Pauler, Árpád kir. II. 114. stb. I. (2. kiad.) — Pannonh. Rendtört. I. 189. I.

²⁾ Endlicher Leges 439. I.

³⁾ A meglehetősen ép pecsét hosszú selyem fonaton függ, mely az oklevél alsó közép részén két hosszú hasítékba volt belefűzve. A felső hasíték ép, a selyemfonat onnan nem szabadulhatott ki; ellenben az alsó hasíték jobb felé az oklevél széléig megnyílt s az utólagos esetlen varrás a pecséttartó fonatot nem foglalta bele a hasítékba.

⁴⁾ Pannonh. Rendtört. I. 166. I.

melyek közül Uertust Szent László levelének első része névleg már említette; de itt a negyedik részben el van róla mondva, hogy „*Vértösön* kijelölt (Szent László?) két szöllőt szőlőművesekkel“. A többi hét birtokra vonatkozó oklevelek évszámait a következő áttekintésben nyújthatjuk:

1086.	1135.	Későbbi adatok
Nuztupc 4 eke	Noztup 4 eke 8 szántó	1258. Nustup, 1342, 1409, 23, 34, 44, 88, reg. 4 curia. Nozlop. XVI. ded. r. Bela. poss. 3 curias.
Tehes 1 „	Thes 1 „ 3 „	1488. XVI. dedit rex Bela. non possidet.
Goun 1 „	Goun 1 „ 2 „	XVI. ded. r. Bela. non poss.
Zelch 2 „	Zelch 2 „ 2 „ 3 jobb	1249. Scelch 2 eke = 340 hold. XVI. ded. r. B. n. poss.
Uindurna 3 „ 4 szőlő	Vindurna 3 „ 6 „ 4 szőlő	XVI. ded. r. B. n. poss.
Chepel — „ 3 „	Chepel — „ — „ 3 „	XVI. ded. r. B. n. poss.
Arqui 4 „ 4 „		

A XVI. századi jegyzék — mint látjuk — e birtokot Árki kivételével II. Béla adományainak mondja; és II. Bélának 1135. évi levele levele csakugyan meggyőz arról, hogy az a XIII. század közepe táján irt toldalék ezen 1135. évi levélből van átírva Szent László levelébe. Csupán az Árkiról szóló adatok kerültek oda más forrásból, a melyet nem ismerünk.

Az 1135. évi oklevél hártýája vastag, kemény; előlapja szokatlanul érdes. Sűrűn alkalmazott rövidítésjele nem a vízszintessel összekötött kettős pont, mint az 1131. évi bakonybéli vagy az 1137. évi hiteles pannonhalmi levélé; nem is vízszintes vonalka, mint a XII. század közepén látjuk okleveleinkben; hanem olyan s-féle alak, a milyen 1172—1260 közt divatos, leginkább a XIII. század első felében. Az *et* szócskát nem rövidíti, hanem teljesen kiírja.

Ezen közepes nagyságú (26·4+41·6 cm.) és aránylag sok szövegű oklevél nagyon bőbeszédű, sokat ismétel; de kevésel mond többet, mint a Szent László-féle levél végére toldott kivonata. Elmondja II. Béla nevében, hogy „egyszer nagy viszálykodás volt a soproni vár jobbágyai és Szent Móricz béli monostora közt a Zalamád nevű föld miatt s előttünk mindkét részről előterjesztették a pört. Gergely nevű káplánunkat kiküldtük ama (föld) megszemlélésére. A mit ő megtekintvén, megtudtuk tőle a dolog mibenlétét. Megparancsoltuk tehát neki királyi tekintélyvel, a mint az igazság kívánta, jelölje ki azt a földet Szent Móricz béli monostorának. Ez így is történt.“ Most megismétli azt a

néhány szót, a mi Zalamadiról Szent László levelének első részében van: „Circumdatur (autem terra illa) palude, que vocatur Vrtem (Urto)“; majd leírja, hogy mi van ott: „van kaszálója és halászatai és légelői és emberi használatra szükséges egyéb tartozékai, földje pedig egy és fél ekére való“. Ezután elmondja, hogy Noztup, Thes, Goun, Zelch és Vindurna birtokokat „assignálta“ (Gergely káplán) azon számadatokkal, a melyeket fönntebbi táblázatunkban jeleztünk; megnevezi a szántókat, jobbágyokat és szőlőműveseket; s megismétli mindegyiknél, hogy vannak az emberi használatra szükséges egyéb tartozékai is vegyesen a falubeliekkel. Vindornyáról külön kiemeli, hogy vannak igen jó gyümölcsfái.

Nagyon feltűnő, hogy az oklevél egyáltalán nem szól arról, miért jelöli ki ezen birtokokat Gergely káplán. Nincs semmi pör miattuk, távol esnek Zalamádtól; a király sem ítéletet nem mond róluk, sem adományát s az adományozásnak okait, a monostor szegénységét, kérelmét stb. nem említi. Mennyire másképen beszél 1137. évi pannonhalmi levelében: nagy ünnep volt Pannonhalmán; megjelent a király feleségestől az ország előkelőivel ritka templomszentelésre, mert Dávid apát újjáépítette a monostor leégett templomát; a főpapok figyelmeztetik a királyt, hogy ilyenkor illik az új egyháznak, Isten jegyesének nászajándékot adni; ennyi megokolás után Béla király odaadja Pannonhalmának Tarján falu egyharmadát.¹⁾ A többi oklevelekben is gondos, szinte aggodalmas megokolásokat találunk.

Vindornya után Gergely káplán assignálta még Hongun-Kuiart, a mely Szent László levelének első részében csupán neve szerint van említve (Hongin). A Balaton tavánál fekszik. Assignált a káplán 6 jobbágyházat s megnevezi a családfőket. A jobbágyok kötelelességeken megemlíti, hogy lovagolni tartoznak az apáttal vagy a szerzetesekkel fegyveresen és szolgálni úgy, mint a hogyan más jobbágyok szolgálnak. „Assignált ott nyolcz condicionalis (urbéres) embert is“, a kiket megnevez. Ezek egyenkint minden évben kötelesek Szent Móricz béli monostorának szolgáltatni egy hároméves tinót, egy ötven vödörös hordó bort, 100 fehér kenyeret (kalácsot), 5 ludat, 10 tyúkot, 10 gyertyát és 10 dénárt Oboneg ispán és Kviar nevű testvére lelkéért. Ez utóbbi Szent István királynak volt az udvari ispánja. Vannak elkülönített erdek, Sumlu és Básfája, a melyet Oboneg ispán Bástól vett. „Földjük és emberi használataira meg szolgálataik teljesítésére szükséges egyéb tartozékuk van elegendő, de vegyesen (közösen) a falubeliekkel.“ Végül szó van még Vértösről és Chepelről.

Itt érdekes adatok volnának; de a condicionalisok említése nagyon

¹⁾ Pannonh. Rendtört. I. 277, 596. l.

késői ízű. Ha megnézzük az Árpád-kori oklevéltárak névmutatóját, ezekben csak 1252-nél kezdődik a condicionariusok vágy conditionalisok emlegetése.¹⁾ A pannonhalmi apátságnak a tatárjárás előtti oklevelei és Albeus-féle nagy összeírása szerint még egyáltalán nincs condicionarius a sokféle szolganép és jobbágy között. Van ugyan Endlichernél 1191. évi keltezéssel kiadva egy Ill. Bélának tulajdonított levél,²⁾ a mely összeírja a pécsi püspök illetőleg egyház népeinek szabadságát s a mely nagy terjedelme és részletessége miatt nagyon becses forrása a gazdaságtörténetnek; de tudni kell, hogy ennek keltezése vagy téves, vagy hamis; mert egész tartalmából és a palestrinai bíboros nagy tisztelettel kifejezett címéből egész határozottan merjük következtetni, hogy ez az összeírás Pecorari Jakab palestrinai bíborosnak magyarországi tartózkodásával van kapcsolatban és nem készült 1233 előtt.

Hogy mi az a condicionarius, sejthetjük a XIII. század közepe táján szokásossá lett urbéri szerződésekből, az ezek nyomában fellépő condicionarius névből és pl. egy igen nevezetes, 1267. évi tihanyi oklevélből. Ezen levélben elmondja a nádor, hogy a király megértvén és látván a tihanyi monostor jobbágyainak „nagy és haszontalan sokaságát“, a kiknek számos voltából ezen monostor csekély vagy semmi hasznot sem hozott, maga elé hívta az apátot, konventjét és jobbágyait, aztán megparancsolta a nádornak, hogy csupán tizenkettőt hagyjon meg a jobbágyságban és lovas tisztségben a régi szokás szerint, a többit pedig szorítsa condicionarius helyzetbe. Erre a jobbágyok esedezve kérték a királyt, hogy ne fokozzák le őket szégyenszemre a közönséges nép és a condicionariusok szolgálataira; inkább valami pénzösszeget fizetnek évenként apátjuknak a köteles szolgálat helyett. Ebbe a király nádorának közbenjárására beleegyezett, hogy megtarthassák a jobbágy nevet, a szolgálatok helyett pedig fizessenek az apátnak évenként minden háztól fél fertót ($\frac{1}{8}$ márka = 30 dénár?).

A condicionarius helyzet tehát alacsonyabb volt, mint a jobbágyoké; de egyébként tudjuk, hogy már kedvezőbb volt, mint a régi szolgálóosztályoké. Az udvarnok, tárnok, kamarás, ötvös, szücs, timár stb. más sokféle szolganem lassankint megszűnt a nevében kifejezett foglalkozást űzni; lassankint mind földművessé lett, régi kötelessége szerint már nem tudott szolgálni úrának; szükséges volt tehát a szolgálóosztályok viszonyának egyöntetűbb rendezése az új, egyformább foglalkozás alapján.

¹⁾ Czinár indexe Fejér Cod. Eipl.-hoz. 100 l. 1252, 1263, 1268, — Kovács névmutatója Wenzel Árp. Új Okmt.-hoz 164. l. 1270, 1275. 1277, 1280, 1288, 1290, 1294. — Knauz indexében I. köt. 1273-ig nagy pontossága és részletessége dacára hiányzik a condicionarius szó. — V. ö. még Pannonh. Rendtört. VIII. 479, 506. l.

²⁾ Endlicher: Leges 392—398. l.

Azok a szolganépek, a kik uraságuktól akár szóval, akár írásban bizonyos „szabadságot“ kaptak, a melyben pontról-pontra meg volt állapítva joguk és kötelességük; vagyis a kik uraságukkal bizonyos úrbéri szerződésben megegyeztek: azokat kezdték nevezni a tatárjárás után „condicionarius“-oknak, úrbéresekknek. Hozzájuk képest a lovas jobbágy magasabb osztály; mert bár foglalkozása rendszeren a földművelés, legalább a többségnél, de szolgálata az uraság udvarában és uti, hadi kíséretében lóháton, fegyverrel mégis csak nemesibb, árasabb volt, mint a paraszt „condicionarius“-é, a kinek helyzetét meg a szolgálóállapotú népek irigyelheték. Idővel a szabadság és egyenlőség vágya, meg a föltörekvés az uraságok jó szívetől támogatva, nagyott változtatott a régi helyzeten és neveken: a szolgálóállapot és név megszűnt, a régi szolgák mind úrbéresekké, sőt jobbágyokká lettek; az igazi jobbágy tehát, hogy megkülönböztesse magát a paraszt úrbérestől, »földesúri nemessé« lett.

Az 1135. évi oklevél condicionariusai ezen nevek szerint legalább száz évvel későbbiek, kötelességük szerint pedig a képzelet országába valók; mert házankint kötelezi az oklevél arra, hogy tinót, hordó bort, 100 kenyeret, 5 ludat, 10 tyúkot, 10 gyertyát és 10 denárt adjanak, a mennyi nem egynek, de nyolcz torló-családnak is nagy adó.¹⁾

Annyi bizonyos, hogy az 1135. évi oklevélbe sehogy sem illik bele a „condicionarius“ név s úgy e miatt, mint az írásáról mondott jellemző vonások okáért kénytelenek vagyunk ezt az oklevelet visszahelyezni a XIII. század közepére.²⁾ És természetesen nem tehetjük korábbi időre azt a kivonatot sem, a melyet Szent László levelének a végére toldottak.

Meglehetősen valószínűséggel megmondhatjuk azt is, hogy mikor és mily célra készült az 1135. évi oklevél. Koppány régi birtoka volt az apátságnak. Tőle északra, alig tíz percznyire épült utóbb Szücs-fal, a melynek határában az apátság szintén kapott II. Bélától két ekére való földet. Sokáig közösen használta és műveltette az apátság a szücsiekkal azt a földet; de a tatárjárás után külön tagban kívánta kihalásztatni a maga területét. A szücsiek tisztjei a karakói vár jobbágyai Vak Béla adományát is kétségbe vonták és levelének fölmutatását kérték. De ily levele nem volt az apátságnak, csak a regisztrumba voltak talán beírva Béla király adományai.³⁾ Bizonyára keresték az eredeti oklevelet s mert nem találták, pótolni iparkodtak az elveszettnek hitt levelet legjobb

1) V. ö. Pannonh. Rendt. I. 264, 532. l.

2) V. ö. Fejérfataky: II. Béla király okl. Akad. Értes. 1900. 547. l.

3) A többször idézett XVI. századi regisztrum e részben az 1135. évi oklevelet kivonatulja. Itt is benne van a kajári 8 »condicionalis«.

tudásuk szerint. 1249-ben Pál királyi udvarbíró (országbíró) tudtára adta mindenkinek, hogy a béli monostor apátja és jobbágysai, másrészt a karakói vár jobbágysai megjelentek előtte s megegyeztek abban, hogy „Vak“ Béla király privilegiuma szerint a mondott monostort két eke föld illeti meg a szücsiek földjéből s ezt el kell különíteni. Pál udvarbíró tehát kiküldte emberét, Gely-i Mihályt, hogy különítse el a monostor földjét a viszály megszüntetése céljából s »assignálja« neki örök birtokul a két eke földet, »a holdak korábbi száma szerint« 340 holdat északon, a soproni vár három falujával, Keycuch, Geztey és Surch (Zsörk) területével határosan.

Igy »assignálta« egykor Gergely királyi káplán is az 1135. évi levél szerint Zalamádit s egyebek közt Szücsön a két ekére való földet; mert így szokott ez történni hasonló esetekben 1249 táján, a mikor Vak Béla privilegiuma már készen volt, de nem régóta.

A XVI. századi registrum szerint Géza király adta Szent Móríc monostorának Sáron, Hegykásomon és Tevelen kívül Merethe, Heney és Wgh birtokokat is, az utolsót halászhelylyel és malommal. Mindezekből már egyet sem birt a béli egyház a XVI. században.

Egy 1368. évi nádori irat azt mondja, hogy a béli apát bemutatta a nádornak Géza király 1162. évi privilégiumát, a mely szerint Fulkumar, Péter fia, a király kardhordója (spatarius) a béli monostornak adta egyebek közt Ug negyedrésztét földben, erdőben, legelőben, kaszálóhelyben s egy kétkerekű malmát. Az 1381. évi országbírói rendelet még hosszabb idézetet közöl Fulkmár adományából. E szerint a béli apát ismét bemutattá Géza királynak 1162-ben, a 10-ik indictióban s uralkodásának 23-ik évében kelt privilégiumát, a melyben egyebek közt az volt, hogy Fulkmár, Péter fia, a király hű kardhordója kérte Géza királyt, parancsolja meg a béli apátnak, hogy vegye föl őt az egyház (szerzetesei) közé s ez megtörténvén, Fulkmár odaadta Szent Móríc monostorának Pulan birtokot 2 ekével, 13 idomitatlan es 3 jó lóval, 3 halászhelylyel, 20 ökörrrel, 30 sertéssel, 100 juhval és 4 háznéppel; aztán megnevezi a házak főbb embereit és leírja Pulan határait.

Bakonybélnek eredeti alakban ránk maradt oklevelei közt kettő szól még Fulkumár adományairól.

Az első oklevél »Anno dominice incarnationis« nyúlt betűs (scriptura longior) bekezdéssel 1171-re teszi a maga keltezését, István (S.) király, Géza fia, uralkodásának negyedik évére, a mikor Lukács volt az esztergomi érsek, András kormányozta Szűz Mária egyházát (a győri püspökséget), Ampudin volt a nádorispán és csanádi ispán, Lőrincz az illustis és nagyságos udvari bíró s egyszersmind soproni ispán. Elmondja ezen oklevél, hogy egy Euzén nevű rossz ember erőszakkal birta az

egyház azon földjét és cselédségét, a melyet Tuta úrnő és testvére Peregrin adtak lelkök váltságáért Szent Móricznak. A monostor atyja, a béli apát, a királyhoz idézte (terminavit) Euzent, a ki megértvén, hogy kárt okoz az egyházzal szemben, bűnbánatra indítva, eleresztette a népet és a földet visszaadta, mert félt megjelenni az ítéletre. Ezen ügy poroszlója Gyl fejevári kanonok, a király káplánja, a ki a király parancsára körüljárta a mondott népek földjét és határait. Ezután leírja az oklevél a Tuta és Peregrin adományából nyert két bakonyi Ganna (Gannanna, altera Gananna) határait s elszámálja, megnevezi népeit és köteles szolgálatait. Majd hirtelen, a főnntebbi Euzenra való vonatkozás nélkül, áttér Fulkomár ispán adományaira: leírja a Plan birtokon adott ekék, lovak és háznépek számát, az utóbbiak nevét és a birtok határait; ugyanígy tesz a másik birtokkal, Merethével; Heney birtoknál egyszerre első személyben szólal meg az oklevél: „Item dedi in Heney. . .“ Ügyszintén adtam — úgymond Fulkomár nevében — Heneygn (Henyén) 6 szöllőt 5 szőlőművessel. . . Ügyszintén adtam egy függönyt. . . és másik függönyt. . . és egy szőnyeget és két serleget. . . Ezek pedig mind. . . halálom után adandók és ajánlandók föl a már főnntmondott egyháznak. Es miután majd feleségem előtt elköltöztem e világból, azt kértem tőle, hogy a hol én, ő is ott temetessék el“; addig is, ha a neki hagyott vagyon talán elfogyna, az apát segítse őt Krisztus szerelméért a kapott alamizsnából; ha pedig vagyona megmarad, sőt gyarapodik, szintén a főnntmondott egyháznak hagyja. Azok nemes férfiak pedig, a kiknek jelenlétében ezek történtek, a következők: Miklós esztergomi, Macharius pécsi, János veszprémi püspök, Farkas nádor, Péter udvari és Dénes bécsi ispán. Ugyanazon király uralkodása alatt vizsgálat folyt Szent Móricz földje ügyében a Kajár (Quiar) birtokon, a melyet a szüziek (Sciscienses) magukénak mondtak. A király a püspökök és ispánok jelenlétében az egyház javára döntött s parancsára Gil fejevári kanonok mint poroszló, oklevéllel körüljárta a földet és határait, a szüzieket pedig törve-zúzva, égetve elkergette. Ekkor a szüziek kérére fogták a dolgot és évi adót ígértek. A király előtt megállapították az adót. Ennek elbeszélése után az oklevél megint átesap az első személybe; hogy a jövőben a viszálykodások meg ne újuljanak, „terram eis assignavimus“, „kijelöltük számukra a földet“ a „thalene“ körtefától a másikig, továbbá a Székesmagas (Scekesmogos) hegyig stb. Mindezek végeztével az előbb mondott poroszlónak ezüst serleget adott a monostór foglalól (vadimonium). Ezzel végződik az oklevél eredeti szövege.

A másik eredeti alakú oklevél tudtára adja minden jelen és jövő nemzedéknek, hogy 1181-ben, Géza király fiának, Bélának uralkodása alatt, a mikor Miklós volt az esztergomi érsek, János a veszprémi püs-

pök, Farkas a nádorispán, Dénes a bácsi ispán: „én Fulcumarus ispán. . . Szent Mórícz béli egyházának adtam a Palan nevű birtokot. . . úgyszintén más birtokot, Meretha-t. . . úgyszintén adtam Heneyben 6 szőlőt. . . Ezen ajándékokkal ajándékoztam meg Szent Mórícz egyházát“.

Az utolsó oklevél úgy külső, mint belső jellege szerint teljesen kifogástalan. Egyike a legrégebb magyar cyrographumoknak: ismerünk egyet II. Béla korából Feliczián esztergomi érsektől s ezután mindjárt kettőt tudunk 1181-ből. Egyik a budai országos levéltár királyi megerősítő oklevele, a másik ez a bakonybéli Fulkomár-féle adomány. Abc sora, a melyet az oklevél aljára írva keresztben elnyírtak, A-tól az R betűig halad. Királyi megerősítése nincs jelezve, pecsételéseinek semmi nyoma; de azért mint magánadomány kétségtelen hitelességű. A királyi jóváhagyást épen ez időtájtban kezdték külön királyi oklevélben kifejezni¹⁾ és csak véletlenség okozhatta, hogy Bakonybélben ezen Fulkomár-féle adományról királyi megerősítés nem maradt ránk. Írása, különösen rövidítései teljesen beleillenek a keltezés idejébe. Az oklevélben szereplő főembereket ugyanazon időre más oklevelek is igazolják.

Ellenben hibás az 1162. évi oklevélkivonat keltezése. A 10-ik indictio 1162. szept. 1-én kezdődött és 1162 februárjától május 31-ig. II. Géza haláláig, e király uralkodásának csak 22-ik évét számították, Amaz oklevélkivonat tehát, a mely szerint Géza király oklevele 1162-ben a tizedik indictióban s uralkodásának huszonharmadik évében kelt, kettős hibában szenved s az ilyesmit véletlen tévedésnek vitatni nem igen lehet.

Az 1171. évi keltezésű oklevélnek már nemcsak a keltezése hibás de a külseje sem hiteles.²⁾ A keltezés éve nem lehetett III. István uralkodásának negyedik esztendeje (III^{to}), hanem legalább a kilenczedik. Azt is tudjuk már, hogy ezen oklevél végén, Kajár határának leírásában Scis szomszédsága és a thalene-körtefa meg a Székesmagos hegy emlegetése semmiképen sem tartoznak össze; az első Sokoró-Kajárra, az utóbbi határok neve pedig Balatonfő-Kajárra illik.³⁾

De nem kelhetett ezen oklevél 1171-ben azért sem, mert a szöveg második felében, Fulkomár adományai és a kajár-szüzi per között olyan előkelőket nevez meg, a kik csak 1171 után jutottak magas állásukhoz (nevezetesen Lukács érsek utóda csak 1179. után), s a kik épen Fulkomár 1181. évi hiteles végrendeletében is szerepelnek.

1) V. ö. Fejérfpataky: III. Béla kir. okl. cz. fejezetét a Forster Gy. szerkesztette. »III. Béla magy. kir. emlékezete« cz. monumentális szép műben. 148, 150. l.

2) Ezt már Sörös P. is megállapította Oklevéltára 7. sz. alatt.

3) V. ö. Okl. 7. sz. végső jegyzeteit. — Pannonh. Rendtört. I. köt. 246—247. l. jegyz.

Az 1171. évi keltezésű levél tehát 1181 után készült. Írása, mint rövidítéseiből látjuk, szintén az 1181. évi levelet iparkodik utánozni.

Az imént ismertetett oklevelek birtokadatait, első helyre téve és alapul véve a hiteleseket, szemlélhetően így állíthatjuk egymás mellé:

1181.	1162?	1171?	Későbbi adatok:
<i>Palan</i> : 2 eke 4 háznép { 1 szolgál 2 harangozó szövő szolgálók 13 idomitatlan ló 30 sertés 100 juh a birtok határai	<i>Pulan</i> : 2 eke 4 háznép { 3 halászhely 20 ökör 3 jó ló 13 idomitatlan ló 30 sertés 100 juh a birtok határai	<i>Plan</i> : 2 eke 4 háznép 7 idomitatlan ló	1366, 69, 78, 81, 98, 1429, 30, 34, 44, 52, 53, 88. reg. (12 porta).
	<i>Ug</i> $\frac{1}{4}$ része, 2 kerekű malom		1368. XVI. donat. Geyses r. n. poss.

Érdekes, hogy a hibás keltezésű s nyilván később készített oklevelek épen Fulkomár adományait illetőleg kevesebbet mondanak, mint maga a hiteles eredeti adománylevél. Nincs más jelentősége annak a különbségnek sem, a mely Polánynál mutatkozik, hogy t. i. szolgálk és szolgálók helyett az 1162? évi oklevél halászhelyeket és állatokat adományoz; mert a szolgálk adományozása házadományozást is jelent, tehát ingatlant; míg az állatok oly ingóságok, a melyeket évtizedek mulva jogilag keresni nem lehet; sőt a három halászhely adományozása is idővel a víz elapadása folytán értéktelenné válik. A hibás, hamis keltezésű oklevelek czélzatosságát tehát nem Fulkomár adományaiban kell keresnünk, hanem *Ug* negyedrészenek és a gannaiak nagyarányú szolgálmányainak biztosításában, valamint a szüzi-kajári határpörökben.

Ugra nézve nincs módunkban az ellenőrzés. Ellenben a gannai szolgálmányok okvetlenül nagyoknak tűnnek föl, összehasonlítva azon példákkal, a melyekre Szent László levele első részének tárgyalásában hivatkoztunk. A gannai szolgálmányok annyiban reálisak, hogy nem rója az elszámolt terheket minden házra külön, hanem a nagyobb adózást 15 házra együtt, a kisebbet pedig 10 fölszabadított háznépre. A nagy és kétszeres számok valószínűleg onnan származtak, hogy itt már összegezték azon exequalis adókat, a melyeket a torlók szoktak adni Szent Mihály ünnepére együttesen (50 vödör vagy egy hordó sör, 1 három-éves tinó, 100 kalács-kenyér, gyertya) és azon ajándékokat, amelyeket az egész falu valamely nagy ünnepre s az apát megvendégelése czímén évenként elvitt a kolostorba. Ezen torló-adók és ünnepi ajándékok, csak

idővel olvadtak össze a köteles adózás czíme alatt, főleg a condicionarius (úrbéri) szerződések folytán; de ugyanakkor le is apadtak, mert a földesúr inkább engedett az adókból és szolgáltatásokból csakhogy birtokai népesedjenek s jövedelmei biztosabban befolyjanak.

A szüzi határpernek első hiteles bizonyossága az 1206? évi keltezés nélküli cyrographumban maradt ránk, a melynek A-tól J-ig terjedő betűsorát az oklevél aljára írták s metszették át. A pecsételésnek világos jele a két hasítékba fűzött hártvaszalag. Írása korszerű. Tartalma az,

1181.	1171?	Későbbi adatok.
<i>Meretha</i> : 2 eke 2 háznép határok	<i>Merethe</i> : 1 eke 2 háznép határok	XVI. n. poss.
<i>Heney</i> : 6 szőlő 5 szőlőműves	<i>Heney</i> : 6 szőlő 5 szőlőműves	1338 bérbe, 1489 per. XVI. n. poss.
Két szőnyeg Két függöny : 1 byssus 1 len Egy ezüst tányér Takarós kehely (4 márká súlyú)	<i>Egy szőnyeg</i> Két függöny: byssus szegélyű asztalterítőnek szőve Két kehely	
	1 <i>Ganna</i> (Tuta ad.) 2 <i>Ganna</i> (Per ad) 100 vödör sör 30 vödör sör 50 „ liszt 40 „ liszt 2 ökör 1 ökör 2 sertés 2 sertés 2 juh 2 juh 20 tyúk 20 tyúk 10 lúd 10 l. v. malacz 100 tojás 1 fazék méz 1 gyertya (18 dénár) 15 ember 10 fölszabadított 3 szőlőműves 11 szolgál, 3 szőlő 3 szabad 1 kamarás	1348, 70, 73, 98, 1412, 34, 44, 52, 69, 88. reg. (7 porta) 1543.

hogy Péter béli apát idejében a veszprémi vár emberei elfoglalták Szent Móriának Szüz (Seis) faluban levő földjét, azt mondván, hogy az a föld a váré, nem az egyházné; de béli apát János esztergomi érsek elé idézte őket és igazságos ítélettel legyőzte, a földet pedig bírói úton az egyház megkapta. E per költségeire Paussa pap, a béli egyház jobbágyainak egyike, adott egy márkát oly föltétellel, hogy a mondott földön s az erdőből és rétből olyan része legyen, mint az ott lakók bármelyikének. Ennek tanúi Benedek, Szent M(árton) apátja, Otmár dékán, Farkadin

énekelő, Mózes ör, Heymo, ama (béli) egyház ispánja, Péter és Heus (Heves? Hős?) pap, a (béli) egyház jobbágyai, Lukács és Jód, a (béli) egyház fiai (szerzetesei).

Ezen oklevélben a szüzi sikeres birtokper csak mellékes, mert az érsek ítéletéről nem a pannonhalmi konvent, hanem maga a bíró volt hivatva ilyen privilegális, függő pecsétetes oklevelet kiállítani; s mert az ítéletnek bizonyára más tanúi volnának megnevezve, nem magának a béli egyháznak az embererei. A földolog itt Pósa pap pénzkölcsőne s ennek fejében a szüzi birtokon biztosított részesedése. E szerződés, mely elismeri a béli apátság adósságát és leköti birtokának egy részét; a mely tehát bizonyos tekintetben terhes az apátságra és embereire nézve s csak Pósa pap érdekében készült: egész természetesen a szomszédos konvent és a béli apátság érdekelt emberei előtt jön tétre,

Az 1206? évi oklevél után legközelebb 1234. és 1239?-ben találkozunk újra szüzi-kajári határperekkel. Ezek közül az előbbi oklevél világosan Kajár déli határát mondja peresnek, a hol Szüz falu feküdt; azért az oklevél két helyén a Kajár nevet kivakarták és Sceez nevet irták helyébe egykorúlag, teljesen hasonló vonásokkal, de kissé nagyobb betűkkel.

És mi éppen 1234 tájára, a nagyobb oklevélhamisítások eme kezdő korába helyezzük az 1171. évi keltezésű hamis oklevél készítését.

Írása, szerint a XIII. század közepére vall az az oklevél, a mely díszített nagy betűvel kezdődik, végül pedig az 1168-ik évre teszi a maga keltezését; s a melyben Gergely, egykori ispán, Bene ispán fia, halálos ágyán azon óhajtással, hogy Szent Mórícz béli monostoránál temessék el „ama hely érdeme és szentsége miatt“, e monostornak ajándékozza Pythy nevű szolgáját oly szabadsággal vagy szolgálattal, a milyennel az apát és szerzetesei egyházuk javára föl akarják használni. A megerősítő és pecsételő formula után, a mely szerint Gergely a maga pecsétjével erősítette meg az adományról szóló levelet, ugyanazon írás szokatlanul hozzáteszi még: „Adtam egy szöllöt is Szöllös (Sceevlevs) faluban. Az Ur 1168-ik esztendejében“. A hártya alján közepén és a bal saroknál 5—5 párhuzamos bevágás van, mintha eredetileg két függő pecsétet illesztettek volna reá.

Írásának egész jellege, díszes kezdőbetűje, hosszú vízszintes vagy kissé hajló rövidítésjelei és későbbi időnek megfelelő stilizálása semmiképpen sem engedik meg azt, hogy készültét 1168-ra tegyük; de annál inkább készítenek arra, hogy évszámát kiigazítsuk 1268-ra, jöllehet a „M° C° LX° octavo“ évszám világosan olvasható és a C számjel oly szűk helyre van szorítva, hogy ott a második C el nem férne.

Az évszám kiigazítását annyival inkább elfogadhatjuk s vele együtt

az oklevél hitelességét, mert keveset mondó tartalma nem elegendő ok a hamisítás föltételezésére.

Csupán egyszerű másolat alakjában van meg IX. Gergely pápának 1230 ápril 19-iki keltezésű bakonybéli bullája, a melyben a pápa Szent Móricz bakonyerdei monostorát Szent Péter s a maga oltalmába fogadja és kápolnáit, birtokait, jogait és kiváltságait biztosítja. A másolat kemény bőrhártyán mindvégig egy kéz írása; megvannak rajta gyarló utánzatban a pápai kézjegy, monogramma és aláírás, valamint ugyanazon vonásokkal a bíbornokok kézjegyei és aláírásai is. A függő ólompecsétnek természetesen semmi nyoma; semmiféle bemetszés sincs a bőrhártyán, a melybe pecséttartó selymet lehetett volna fűzni.

Szövege egészen formaszép. Arengája: „Religiosam vitam eligentibus apostolicum convenit adesse presidium“ bekezdéssel igen gyakori a pápai kiváltságlevelekben századokon át.¹ Ugyanezen arenga vezeti be a tihanyi apátság 1267. évi hiteles pápai kiváltságlevelét is. Erre következik a szokásos kijelentés, hogy a pápa Szent Péter és a maga oltalmába fogadja a monostort s a jelen kiváltságlevellel megerősíti. Legelőször is rendeli, hogy a szerzetesi fegyelem Isten és Szent Benedeknek rendszabálya szerint örökre sértetlen maradjon. Megerősíti a monostor javait, a melyeket igazságosan és kánonilag bír vagy a jövőben elnyerhet. Név szerint a monostor helyén kívül csupán az apátság kápolnáit sorolja föl; kettőt a monostor közvetlen területén, Szent Gellért sziklája és a Sorvul-kert fölött; kettőt a győri püspökség területén Máncs-Kereszturon és Koppányban; kettőt a veszprémi püspökségben, Endréden és „Borsot“-ban; végül egyet a váradi püspökségben, a Körösnél levő Megváltó-kápolnát. A birtoktörténet szempontjából nem előnyös, de a hitelesség szempontjából annál gyanútlanabb az a körülmény, hogy, habár a pannonhalmi és tihanyi ilyenmű bullák a XIII. században a kápolnákon kívül már a birtokokat is felsorolják, a bakonybéli bulla ezeket névszerint nem említi meg, ha csak kápolnája nem volt ott az apátságnak. A többi birtokokról csupán a szokásos formulát mondja el: megerősíti a monostort és kápolnát „minden tartozékaival, rétjeivel, szölleivel, földjeivel . . . szabadságaival és mentességeivel“.

A szabadságok és mentességek közt a tihanyi hiteles bulla elsősorban azt hangsúlyozza, hogy sajátkezüleg, nagy költséggel művelt új telepítések (novalium) tizedeit, a melyeket eddig más nem szedett, valamint az állatok tenyészetéből való tizedeket senki se merje követelni

¹ L. Jaffe: Regista pontificum cz. művében az arengák kezdő szavainak betűrendes jegyzékét.

vagy kicsikarni. Ennek a kánoni törvényen, II. Paschalis rendeletén alapuló kiváltságnak, a mely teljes összhangzásban van III. Incezenek a veszprémi püspök és a pannonhalmi apát pörében kimondott ítéletével (1212, 1215), más változata az a rendelkezés, melyet a bakonybéli Szent István-féle levél és a pápai bulla egyformán mond, hogy a béli monostor „jöságainak és a határai közt lakó vendégeknek mindennemű termésből vagy állatainak tenyészetéből egy püspök se merjen tizedeket követelni vagy kicsikarni“. Maga ez a formula, bár egyértelmű a tihanyi kiváltsággal, kissé szokatlan a pápai levelekben, de a bulla keltezésének korába teljesen beleillő. Ezt már talán a kész, vagy készülöben levő Szent István-féle levél alapján eszközölte ki a bakonybéli apát vagy Rómába kütdött ügyvivője.

A további kiváltságok még szorosabban egyházjogi természetűek és teljesen formaszzerűek. Ezen kiváltságok a következők: 1. szabad állapotú papokat vagy világiakat a szerzetesi életre befogadhatnak; 2. fogadalom után a szerzetes nem távozhatik a monostorból apátja engélye nélkül, legfőlebb csak szigorúbb fegyelmű kolostorba, s a távoztot senki se merje elbocsájtó-levél nélkül magánál tartani; 3. általános egyházi tilalom idején is csendben elvégezhetik az istentiszteletet, ha ők nem okai az interdictumnak; 4. a szent olajokat és szenteléseket a megyés püspöktől kérjék (!); 5. monostorukba eltemethetik azokat, kiknek ez a végső akarata, hacsak nem nyilvános bűnösök; 6. az apát elhunytá után a józan többség akaratával szabadon választhatnak új apátot; 7. egy püspök se merjen a monostorban vagy kápolnáiban az apát hívása nélkül nyilvános misét mondani, papszentelést végezni, papjait megítélni, kiközösíteni vagy zsinatjára hívni. Ezután a bulla általában megerősíti a pápától és a királyoktól, világiaktól adott szabadságokat és mentességeket, különösen azokat, a melyeket Szent István észszerűen engedélyezett. Eltiltja (8. p.) az apátsági helyek vagy grangiák területén az erőszakoskodásokat. Végül 9-ik pontnak vehetjük a befejező formulák közepette a főpapi jelvények engedélyezését.

E pontok közt leginkább figyelemreméltó a 4. és 7. rendelkezés. A Szent István-féle levél még azt mondja, hogy a szenteléseket bármely püspöktől kérhetik, a mi nulus-kiváltságra emlékeztet; ellenben ez a pápai bulla a 4. pontban annyira megszorítja azt a szabadságot, hogy a béli apátság e szerint a lelkészet terén teljesen a megyés püspök joghatósága alá tartozónak tűnik föl, épp úgy, mint a tihanyi apátság az 1267. évi bullában. Ez a rendelkezés a Szent István-féle levéléhez képest igazabbnak látszik és a pápai bulla hitelességének javára esik a latba; mert hamisító az esztergomi érsek és a veszprémi püspök 1216. évi egyessége s a bakonybéli Szent István-féle levél létrejötté után ily

megszorítást bizonyára nem visz bele a tőle készített pápai kiváltságlevélbe.

A 4-ik ponttal azonban ellenkezni látszik a 7-ik pont, a mely szerint egy püspök sem gyakorolhatja az ordinariusi, megyés-püspöki jogokat a béli monostorban és kápolnában az apátság papjai fölött. A megyes püspöknek ez a kizárása nincs meg a teljesen hasonló állásúnak látszó tihanyi apátság 1267. évi pápai bullájában. Nincs meg ebben az a kiváltság sem, hogy az apát használhatjá a mitrát, a gyűrűt és a pásztorbotot, a mi a bakonybéli bullában szokatlanul az általános „Decernimus ergo“ kezdetű megerősítés és a „Si qua igitur“-ral kezdődő büntetés formulái közé van beékelve. — Ámde e nehézségek menthetők pannonhalmi bullák alapján. II. Paschalis 1102-ben tudatosan megszorította a veszprémi püspök kedvéért a pannonhalmi apátságnak Szent Istvántól nyert azon kiváltságát, hogy a szenteléseket bármely püspöktől kérhetik s elrendelte, hogy elsősorban az illető megyés püspököktől kérjék, a kiknek megyéjében az apátság papjai működnek; de ugyanazon hiteles bullában eltiltja a püspököket, hogy ne merjenek a monostorban és egyházaiban apát hívása nélkül nyilvános miséket mondani, szenteléseket végezni, az apátság papjait kiközösíteni s az apátot és szerzeteseit zsinatra hívni. Ime itt a kétségtelenül hiteles eredetiben meglevő bulla szintén egyesíti a bakonybéli bulla 4-ik és 7-ik pontját. Éppen így tesz III. Sándor pápa 1175. évi bullája, a melyben már a főpapi jelvények engedélyezése is megvan az elévülés alapján. Hogy a bakonybéli bullában ez a pontificalia-engedélyezés a befejező formulák közé került, ez talán nem döntő jelentőségű a bulla hitelességére nézve. A 4. és 7-ik pontnak látszólag ellenmondó egyesítése pedig a pannonhalmi példa alapján értelmezve azt jelenti, hogy a bulla különbséget tesz a benzések kolostori exemptiója és a népeiket illető lelki joghatóság között. A benzés szerzetesek, monostoruk, e monostor temploma és e templom czelláiként szereplő kisebb templomok vagy kápolnák az apátság birtokain ki vannak véve a püspöki joghatóság alól: e helyeken tehát a megyés püspök hívás nélkül ünnepélyesen nem misézhet, papszentelést nem végezhet, hogy látogatásaival nagy költségekbe ne keverje a szerzeteseket s fegyelmi napirendjüket az ünnepek ne zavarják; a monostornak alávetett templomokban, kápolnában papot ki nem közsíthet, hogy meg ne zavarja ott az istentisztelet rendjét s hogy az apátság papjainak fegyelmezése közvetlenül az apát jogkörében maradjon; végül a püspök nem hívhatja zsinatra az apátot és szerzeteseit, mert ezek fegyelem dolgában exemptusok a püspök joghatósága alól. Más-különb a megyés püspök intézkedik az apátság népeinek lelki ügyeiben épp úgy, mint egyházmegyéjében mindenütt.

Igy értelmezve, a bakonybéli 1230. évi bulla kifogástalan, a mit különösen erősít a 4. pontban foglalt megszorítás. A pannonhalmi apátság 1189-től kezdve már pápailag is elismert nullius-terület, a melynek szerzetesei és papjai a szent olajokat és szenteléseket bármely püspöktől kérhetik; míg ellenben a bakonybéli bulla itt teljesen föntartja a megyés püspök jogát épen akkor, a midőn a Szent István-féle levél e részben szintén nullius-kiváltságot akar biztosítani.

Ez a pont legerősebb bizonyságunk az 1230. évi pápai bulla hitelessége mellett, bár ez — sajnos — csak egyszerű másolatban maradt reánk.

Birtoktörténeti szempontból annyiban nevezetes, hogy a bakonybéli oklevelek közt ez a bulla említi először a győri püspökség területén levő s Máncs-hegy atatt fekvő Szent Kereszt- vagy Keresztur-kápolnát, a melyhez természetesen birtok is tartozott. Hogy az apátságnak korábban is volt itt birtoka, ennek világos bizonyága II. Andrásnak 1232. évi adománya és ezen adománynak 1240. évi végrehajtása, kimérése az apátság Szent Kereszt-kápolnája részére a korábban birt földek mellett. Tovább aztán csak 1338 és 1398-ban van még szó e máncskereszturi birtokról.¹⁾

1) A béli apátságnak további, 1230 után a XVI. század közepéig felmerülő, újonnan szerzett vagy a régiebbekből kivált birtokai, a melyeket itt teljesség okáért felsorolunk, a következők: Pápánál malmok 25 hold földdel 1245, 55. — Ayaglik 1429, 36, 45. 1508. — Keykuffev 1257. — Tuur (új ad.) 1280. kör. — Thogon (Tagyon, új kir. ad.) 1292. — Torvei 1347, 80. — Zaah 1347. — Etej 1348, 66, 76, 83, 1402. — Haraszt 1348, 58, 72. — Wazul (Vászoly) 1350, 60, 1433, 38. — Mortcfevd = Mártonházaföld 1354. Móriczhida 1409, 1542. — Budai ház 1411, 25, 32. — Takácsi 1430, 36, 37. — Tamási 1444. — Gerencsér, csere 1526. — Vyfalw 1542. — Kys-Pech 1542.